

BOEDDHISTISCHE TEMPELBOUWVALLEN

IN DE

PRĀGĀ-VALLEI,

De Tjandi's Bârâboedoer, Mēndoet en Pawon.

DOOR

Dr. J. GRONEMAN.

G. C. T. VAN DORP & Co.
SEMARANG—SOERABAJA.
1907.

Bibliotheek Universiteit van Amsterdam

01 2756 6891

1121
B9

BOEDDHISTISCHE TEMPELBOUWVALLEN,

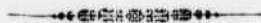
IN DE

PRAGĀ-VALLEI,

De Tjandi's Bārāboedoer, Mendoet en Pawon.

DOOR

Dr. J. GRONEMAN.

G. C. T. VAN DORP & Co.
SEMARANG—SOERABAJA.
1907.

Voorwoord.

De „vierde, nieuw bijgewerkte uitgaaf” van mijn „*Tjandi Bârâboedoer op Midden-Java*”, waarvan ik te Sëmarang, op mijn doorreis naar Europa, in September 1902 de laatste drukproeven korrigeerde, was in den loop van dit jaar (1906) niet slechts uitverkocht, maar bovendien weder verouderd.

Toen ik in 1896 door ziekte genoodzaakt werd mijn praktijk op te geven, vestigde ik mij weder in *Jogjakartâ* om mij geheel aan de mij lief geworden oudheid- en volkenkundige studiën te kunnen wijden, waartoe ik in bereikbare nabijheid van de voornaamste Hindoe-bouwvallen van Java, in de *Parambanan*-vlakte en in de *Prâgâ*-vallei, moest blijven wonen, vooral ook omdat ik voor mijn wetenschappelijke studiën op geen steun van de Regeering of van wie ook mocht rekenen. Ik was daarvoor te oud geworden onder een regeeringsstelsel, dat zelfs geen hoogleeraar vergunt na zijn 70ste levensjaar in aktieven dienst te blijven.

Er valt echter op 't gebied van die oudheden nog veel te leeren, niet slechts omdat vele beeldwerken en zinnebeeldige bouwornementen nog niet of onvoldoende verklaard, maar enkele ook verkeerd begrepen en geduid zijn, en daarom meende ik, door voortgezet onderzoek van die oudheden zelf en van de, voor mij met beperkte middelen toegankelijke, daarover handelende geschriften mijn kennis daarvan voortdurend te moeten aanvullen en de uitkomsten daarvan bekend maken.

Ook wilde ik aan anderer verlangen tegemoet komen, door den zoo hoogst belangrijken bouwval in de *dësâ Mëndoet*, aan den weg naar den Bârâboedoer, en de kleine *tjandi Pawon* in de nabijheid ervan, in mijn werk op te nemen, en zoo bracht ik in den loop van dit jaar de gegevens daarvoor bijeen, die nu in dezen nieu-

wen gids, in zekeren zin een veel uitvoeriger *vijfde* uitgaaf van den ouden en verouderden, mijn lezers en den voortdurend in aantal toenemenden bezoekers van de, ondanks kostbare, doch onvoldoende pogingen tot herstelling, misschien wel onherroepelijk tot ondergang gedoemde bouwgewrochten, worden aangeboden.

Jogjakartā, October 1906.

G.

Boeddhistische tempels in de Prâgâ-vallei.

I

De Boeddhisten gelooven dat hun gemeente, hun eeredienst hun kerk, of hoe men 't noemen wil, 24 eeuwen geleden gesticht is geworden door den wijzen en menschlievenden koningszoon van *Kapilawastoe*, GAOETAMA, den *Sjakja moeni*, of *wijzen Sjakja*, den *Boeddha* of *Verlichte*, en zij nemen alles, wat latere legenden van hem en van zijn *vroegere levens* verteld hebben, als geschiedkundige waarheid aan.

Bevoegde Indologen, en vooral onze oud-hoogleeraar, Dr. H. KERN, hebben echter bewezen dat veel daarvan, wat historisch niet waar *kan* zijn, volkomen verklaarbaar en dus bestaanbaar wordt, wanneer men 't als *mythe*, en den held van die mythe als een zonnegod opvat, en dan is 't ons, niet-Boeddhisten, onverschillig of die legenden een geschiedkundigen grondslag hebben of niet, en of dus de *Boeddha* der Boeddhisten werkelijk geleefd of nooit bestaan heeft.

Maar 't is onbetwifelbaar zeker dat ongeveer drie eeuwen vóór onze jaartelling 't Boeddhisme als zoodanig bestond en door koning ASJOKA *den groote* beleden en door voor een deel nog bewaard gebleven inschriften op zuilen en rotswanden gehuldigd is geworden (1).

Dat Boeddhisme leerde dat de mensch zich door een reinen levenswandel van zinnelijken hartstocht en zonde bevrijden, en daardoor van de ellende van 't leven en van den vloek van 't

(1) Zie o. a. H. KERN 's „*Geschiedenis van het Boeddhisme*, II, bl. 308 en vv. en Dr. S. LEFMANN'S „*Geschichte des alten Indiëns*“, Berlin 1880, bl. 768 en vv. en de afbeeldingen op bl. 769 en de plaat: „*Der Acokafelsen von Girnaroden Junâgadh im Jahre 1869*“, in de 3de aflevering van dat werk tegenover bl. 257.

voortdurend in andere, menschelijke of dierlijke, levensvormen herboren worden, verlossen, en de eeuwige rust winnen kon. En daarom predikte 't Boeddhisme zelfbeheersching, zelfverloochening en zelfoverwinning; liefde jegens alle medelevenenden, menschen en dieren; verdraagzaamheid tegenover anderen, zonen van verschillende kasten en leden van alle godsdienst-sekten.

't Oorspronkelijke Boeddhisme was geen godsdienst, want het kende geen god en geen persoonlijke onsterfelijkheid. Maar 't bleef evenmin als alle andere scheppingen van den tijd en van menschelijke hervormingszucht zijn oorspronkelijk karakter behouden, en 't was na de scheiding in twee hoofdafdeelingen (in 't eerste jaar van onze jaartelling), in de zoogenaamde *zuidelijke* en *noordelijke* kerken, vooral de laatste of 't *Ma-hājāna*, dat naast den Boeddha dezer wereld nog andere Boeddha's als verlossers van vorige en volgende werelden aannam en in allen openbaringen of verschijningsvormen van eenzelfde oorspronkelijke en onpersoonlijke godheid, *Adi-Boeddha*, zag, en zelfs de goden of enkelen van de goden der Hindoe's als *avatāra's* van dienzelfden *oer-Boeddha* in haar godenhemel opnam (1). Dat dit Boeddhisme tegenover dien hemel ook een hel uitvond, is begrijpelijk. Geen verblijf echter van voor eeuwig verdoemden, zooals de hel der Christenen.

Maar de zuidelijke kerk, 't *Hinajāna*, week minder ver van de oude leer af, al bleef 't zichzelf evenmin geheel gelijk; want ook in zijn pagoden treft men enkele godenbeelden aan, die als voorstellingen van den Boeddha geëerd worden (2).

't Boeddhisme is sedert eenige eeuwen weder door de oude godendienaren uit zijn geboorteland verdreven en door sjiwaïtische en andere Hindoe-godsdiensten vervangen geworden, die later weer voor een deel door den *Islām* werden verdrongen.

(1). Zie mijn in 1893 door 't Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. uitgegeven plaatwerk: „Tjandi Parambanan na de ontgraving,” en daarin de lichtbeelden van vele als *Bodhisatwa's* voorgestelde goden, en mijn: „Hindoe-bouwwallen in de Parambanan-vlakte,” Semarang 1900.

(2). In de Boeddha-pagoden, die ik op *Seilon*, in en nabij *Kolombo*, bezocht, zag ik slecht geschilderde of gehouwen en bont geverfde beelden van *Sjiwa* en van *Ganesja*. De monniken noemden die beelden afbeeldingen van *Boeddha*.

Maar 't Hinajânisme heerscht nog op *Seilon* en in *Achter-Indië* in *Burma* en *Siam* en *Kambodja*, en 't Mahâjânisme in *Nipâl* en in *Tibet* en, nog meer verbasterd, in *China* en *Japan*. Op *Java* heeft het eenige eeuwen gebloeid, doch werd het ten slotte door de fanatieke en volstrekt onverdraagzame volgelingen van *Allah* en *Moehammad* volkomen uitgeroeid.

Dat was de dood na 't leven; de slavernij na de beheersching der zinnen; de ondergang van een voor altijd verloren beschaving en van een hoog ontwikkelde kunst, welker schepingen nu nog als bouwvallen getuigen van haar verdwenen grootheid.

Dat Mahâjânisme zag in den Boeddha slechts den verlosser van *deze* wereld, maar eerde naast hem de Boeddha's van *drie* vroegere werelden en zelfs nog een *vijsden* Boeddha, die een volgende wereld verlossen zal, die na den ondergang van de onze uit den nacht van den tijd ontstaan moet. Dat zijn de vijf *Dhjâni-Boeddha's*: WAIROTJANA, AKSHOBJA, RATNASAMBHAWA, AMITÂBHA en AMOGHASIDDHA. En naast deze vijf Boeddha's huldigde 't de vijf *Dhjâni-Bodhisatwa's* of Boeddha-zonen of Boeddha's in wording, in den toestand van zelfoefening of zelfbeproeving, die aan 't Boedddhaschap voorafgaat. Ze zijn in dezelfde volgorde: SAMANTABHADRA, WADJRAPÂNI, RATNAPÂNI, PADMAPÂNI en WISJWAPÂNI. Deze Dhjâni-Boeddha's en -Bodhisatwa's kent de *zuidelijke* kerk niet, en hun beelden op den Bârâboedoer en in andere *tjandi's* op *Java* bewijzen dus dat de Boeddhisten van die tempels tot de *noordelijke* kerk behoord hebben.

Bewijzen voor 't bestaan van 't Hinajânisme op *Java* vond men nog niet, maar de chineesche Boeddhist I TSING, die in de zevende eeuw van onze *era* Indië en ons Indonezië bezocht, schreef dat toen op *Java* 't Hinajânisme heerschte (1).

't Spreekt echter van zelf dat ook de Mahâjânisten onder al hun heiligen den Boeddha van *deze*, van *hun* wereld, AMITÂ-

(1) Zie de engelsche vertaling van zijn werk: „*Record of the Buddhist Religion as practised in India and the Malay Archipelago* (A. D. 671—695)” door den japanischen geleerde I TAKAKUSU, en met een voorbericht van prof. MAX MÜLLER uitgegeven door de *Clarendon press* te Oxford in 1896. Bladzijden XXII, XXV, XXXIX en XLVIII van de „*General Introduction*”.

BHA, als hun Heer en Verlosser vereerden, en aan zijn leven op aarde als mensch en vorstenzoon, als askeet en leeraar, geloofden, als de Israëlieten aan de persoonlijkheid van hun *Jahvé*, hun Heer der heerscharen, hun god van strijd en wraak, en als onze Germaansche voorouders aan die van *Odhin*, van *Thor* en van den stervenden zonnegod *Baldoer*.

En wanneer wij dus de door die Boeddhisten gebouwde tempels willen beoordeelen en begrijpen, dan moeten ook wij van dat standpunt uitgaan en den held der legende aannemen, als had hij werkelijk geleefd en geïeden, om al wat leeft en lijdt en sterft van den zondenlast des levens te verlossen en van den vloek des doods en der eindelooze wedergeboorten.

II

De Boeddhisten beweren dat de lijkasch van hun Boeddha, na diens verbranding, onder acht steden verdeeld en daar begraven zou zijn, en dat koning ASJOKA weder zeven van die grafplaatsen heeft doen openen en de heilige asch, in 84000 metalen of kristallen of steenen vazen of urnen verdeeld, door 't gansche rijk en daarbuiten heeft doen verspreiden en onder grafheuvels of *stôepa's* bewaren.

Wij weten dat de eigenlijke geschiedenis van 't Boeddhisme, met dezen koning in de *derde* eeuw *vóór* onze jaartelling aanvangt en dat nu nog in verschillende deelen van Vóór-Indië bewaard gebleven en op zijn last gebeitelde rotsinschriften daarvan een onwraakbaar getuigenis geven (1). En nu moge dat getal van 84000 erg overdreven zijn — 't feit dat de Boeddhisten toen reeds of later, overal waar ze zich vestigden, kleine hoeveelheden asch of been, die zij voor overblijfsels van 't lijk van hun Boeddha hielden, onder aarden of steenen grafheuvels bewaarden en als relikwiën van den grooten Meester vereerden, is door vele nog bestaande en geopende graven bewezen geworden (2).

(1) Zie I, noot 1. 't Onbekende zeer oude letterschrift werd eerst na jaren lang voortgezette studie door den indoloog PRINSEPS ontcijferd en gelezen.

(2) In een tempel te *Kandy* op Seilon wordt een tand bewaard, die, hoewel van dierlijken oorsprong, een vroegeren, door een brand verongelukten z. g. *Boeddha*-tand vervangen heeft en als zoodanig verzorgd en gehuldigd wordt: de *Dalada*. En de heiligste pagode van dat eiland, de *Thoeparama*, bezit een van Boeddha's sleutelbeenderen, volgens de bewering der geloovigen zeker met evenveel recht als katholieke Christenen de echtheid der vele relikken van Jezus en van de apostelen volhouden.

Waar dus Boeddhisten een gemeente vestigden, dáar werd ook zulk een urn met asch onder zulk een heuvel of *stôepa* begraven, en die heuvel dan als 't graf van den Meester zelf geëerd (1).

Die heuvels waren echter even slecht tegen 't weder en den tijd als tegen schendende menschenhanden of dierenklauwen beveiligd, en daarom bouwde men die later van steen, de *dāgaba* of *dagob*, en plaatste men die meestal op een voetstuk van gestileerde lotus-bloembladeren, de voor indische goden en heiligen-beelden schier onmisbare *padmāsana* (2).

't Feit dat men aan die dagob's den vorm van menig tempeel-versiersel ontleend heeft, ook dien van de handbel of bidschel, die nu nog, ook door den *wisjoe* in chineesche tempels, geluid wordt, bewijst wel dat dit grafteeken hoog in eer werd gehouden.

(1) Later werd ook wel de asch van andere heiligen, van vorsten en grooten, van *goeroe*'s of leeraren, van priesters of monniken in zulke graven weggeborgen, waarboven dan ten slotte de heerlijke *mausolea* gebouwd werden, wier bouwvallen wij nu nog bewonderen.

(2) De bewering dat die dagob's naar de lotusbloem, de heilige *padma*, gevormd zouden zijn, en dat de openingen in de doorzichtige dagob's der ronde terrassen boven op den *Bārāboedoer* de ledige zaadholten van 't vruchtbed van den rijpen lotus zouden voorstellen, gaat niet op (zie 't na te noemen werk van Dr. C. LEEMANS, bl. 456). De bloembladeren van den lotus (*Nelumbium speciosum* WILLD.) vallen af voordat ze zich naar beneden ombuigen en dan blijft de zaaddoos alleen op den bloemstengel staan als een *omgekeerde* kegel of koepel, wiens vlakke, naar boven gerichte en eerst later, bij 't doorbuigen van den verdorrenden stengel, naar beneden gekeerde *basis* door de zaadholten doorboord is. Niet de klokvormig gebogen zijwanden, want die blijven gesloten. De openingen moeten dus een andere beteekenis hebben dan uit den natuurlijken vorm van de lotusvrucht kan afgeleid worden.

Alleen de *roode* lotus, de *Nelumbium speciosum*, waarop dit alles past, en die kenbaar is aan de hoog boven 't water oprijzende bloemstengels en bladstelen, wordt op de Hindoe-tempels veelvuldig afgebeeld. Niet de *witte* lotus, de *Nymphaea Lotus* LINN., wier bladeren en bloemen op 't water drijven.

III

Wij weten niets van de Boeddhisten, die vóór elf eeuwen de landstreken bewoonden, waar later 't moehammedaansche rijk *Mataram* ontstaan is, dan alleen dit, dat daar vroeger een *Hindoe*-rijk van dien naam heeft bestaan, omdat een in oud-javaansch beschreven roodkoperen plaatje in een eedformulier de woorden: „*Sri mahârádja i Mataram*” bevat (1).

Wij begrijpen dat zij uit Indië gekomen zijn, vermoedelijk uit het Noorden. maar hoe lang dat geleden is en wanneer zij begonnen zijn hun Boeddha-ash een passende bewaarplaats te geven, dat weten wij niet.

Maar dat ook de *Bârâboedoer* zulk een bewaarplaats geweest moet zijn, is begrijpelijk, te meer omdat de tempel veel te groot is om aan een mausoleum zelfs van den machtigsten vorst van dat rijk te doen denken.

In strijd met de meening van RHYS DAVIDS, die den *Bârâboedoer* niet meer dan ongeveer 7 eeuwen oud schatte, stellen wij den ouderdom van dat monument naar later gevonden gegevens op minstens elf eeuwen (2).

(1) Notulen van de vergaderingen van 't Bat. Genootschap v. K. en W. van 2 Febr. 1886. Deel XXIV. bl. 27.

(2) 't Letterschrift der opschriften boven enkele der halfverheven beeldwerken van de buitenmuren moet, zooals de hoogleeraar KERN mij schreef, ongeveer van 't jaar 800 der *Sjaka*-jaartelling, dus uit onze *negende* eeuw dateeren.

En dit komt vrij wel overeen met den ouderdom der Boeddha-tempels in de *Parambanan*-vlakte. Van éen dezer *tjandj's* toch getuigt een beschreven steen, dat de vorst dien tempel ter eere van zijn (vermoedelijk daar begraven) *goeroe* of leeraar in 't jaar 701 van de *sjaksa*-era gesticht en aan *Târâ* gewijd heeft. (Notulen Bat. Gen. van 2 Febr. 1886, bl. 25). En in 't jaar 415 trof de chineesche Boeddhist FA HIEN reeds vele *brahmaansche* Hindoe's op Java aan. Van Boeddhisten sprak hij niet, wat echter niet bewijst dat hij er geen geloofsge-nooten ontmoet heeft of dat die niet in de binnenlanden, die hij misschien niet bezocht, leefden. I TSING (zie boven I noot 4) zegt dat Java en de andere eilanden van den indischen archipel in hoofdzaak 't *Hinajânisme* dienden. „*Buddhism was chiefly the Hinayâna*” (bl. XLVII) en *the ten or more islands of the Southern Sea (Sumatra, Java etc.) generally belong to the Hinayâna.*” bl. XXX). En dat was in onze *zevende* eeuw.

Dat de Boeddhisten van Midden-Java toen een machtig volk vormden, blijkt uit den omvang en de pracht van den bouw, die alle andere bekende Boeddha- en andere Hindoetempels in kunstwaarde overtreft en eenig geacht moet worden op de gansche aarde.

De grottempels van *Alara* (vulg. *Ellora*) en *Adjoenta* in Voor-Indië mogen als groepen meer ruimte innemen en *Angkor* in Siamisch *Kambodja*, dat echter geen tempel, maar een koninklijk paleis was ⁽¹⁾, ook van verre grootscher schijnen — de Bārāboedoer is volgens bevoegde beoordeelaars, die ook die bouwvallen bezochten, ontegenzeggelijk schooner, zoowel door de éénheid van 't geheel als door de harmonie der deelen, door den adel der scheppende gedachte en de voortreffelijkheid der uitvoering.

Die éénheid pleit voor de meening dat een enkel bouwmeester 't plan ontworpen moet hebben; maar een man van groote denkracht, die *zulk* een plan kon scheppen en door vele honderden bouwkunstenaars en beeldhouwers en duizenden en nog eens duizenden arbeiders in een onberekenbaar groot aantal jaren heeft doen uitvoeren.

We kunnen niet gelooven dat zooveel arbeid en tijd besteed zou zijn aan den bouw van een mausoleum van den vorst van eenig rijk, hoe machtig dat rijk ook geweest mag zijn. En er zijn bovendien redenen genoeg voor de meening dat *de* vorst van *dit* rijk, die den bouw van den Bārāboedoer bevolen moet hebben of onder wiens regeering die reuzenarbeid aangevangen en misschien slechts voor een deel volbracht werd, vóór de voltooiing daarvan gestorven moet zijn, en dat zijn asch, na de lijkverbranding, in den prachtigen graftempel, die vermoedelijk wél voltooid is geweest, en wiens bouwval we in *dèsā Mendoet* zullen bezoeken, begraven is geworden. Juister nog, dat zijn opvolger of zijn kinderen of andere bloed- en aanverwanten, mogelijk ook zijn volk, die *tjan-ji* boven den put, waarin die asch weggesloten was geworden, hebben opgebouwd, als een waardig mausoleum voor den koning, die aan zijn volk den Bārāboedoer schonk.

Enkele onafgewerkte gedeelten, zoowel van den Bārāboedoer als van de bouwvallen in de *Parambanan*-vlakte, maar vooral

¹⁾ Zie mijn: „Oudheidkundige Aanteekeningen” II, 4 bl. 6—13.

ook de onvoltooide beeldwerken aan den nu weer onder 't buiten-terras verborgen voet van den buitenmuur van den grooten tempel, doen ons onderstellen dat die kunstgewrochten nauwelijks geheel opgetrokken en de beeldwerken aan hun wanden nog niet alle uitgevoerd, enkele weinige nog niet eens in schets aangegeven waren, toen 't boeddhistische rijk van Midden-Java in verval geraakte of in een allesvernielende ramp onderging.

Meer dan duizend jaren zijn daarna over den ontzaglijken bouwval heengegaan. Aardbevingen en aschvallen hebben zijn steenmassa's ontzet, zonnehitte en stortregens de verweering ervan ingeleid en onderhouden, plantenwoekering zijn grondvesten uiteengedreven en kortzichtige slaven van onverstand en dweepzucht ettelijke van zijn kunstwerken geschonden of verdorven — maar nog staat dáar de bouwval als een indrukwekkend feit, haast even ongeloofelijk als onloochenbaar; een machtige schepping van den denkenden geest van 't verleden, een steenen *epos*, onsterfelijk ook in zijn verval.

De fransche indoloog A. BARTH noemde den Bârâboedoer de *eenige stôepa* op Java ⁽¹⁾, om zijn vorm in algemeenen zin („*par le dessin général, mais par là seulement*”), en dat kan ook juist zijn, wanneer men onder *stôepa* alleen die grafheuvels of tempels verstaat, waarin een weinig asch of een andere relikwie van den Boeddha zelf bewaard werd, en in alle andere *tjandî's* op dit eiland — ongerekend de *wihara's* of kloosters, die geen *tjandî's* zijn — slechts *mausolea* van vorsten of vorstentelgen, of van *goeroe's* en monniken, misschien ook nog van andere grooten en van vrouwen heeft te zien.

Zoo zijn er, zoo als we boven zagen, redenen genoeg om ons te doen aannemen, dat de *tjandî Mendoet* gebouwd is boven de lijkasch van den vorst van 't boeddhistische rijk, waarvan wij niets anders weten dan dat het minstens elf eeuwen geleden in Midden-Java oppermachtig moet zijn geweest.

(1) Zie zijn opstel over AYMONIER'S: „*Le Cambadje*, I,” in „*Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient*” II, bl. 83 noot 4.

Zij ligt in 't dorp, waarnaar zij genoemd wordt, aan den weg van *Jogjakartâ* naar den *Bâraboedoer*, niet ver van den weg die van *Magelang* daarheen voert. En daar men haar dus, van één van die beide hoofdplaatsen komend, 't eerst bereikt, en meestal ook bezoekt, zullen we dezen hoogst belangwekkenden graftempel ook 't eerst beschrijven.

De Tjandi Mendoet.

Als men per stoomtrem of rijtuig van Jogjakarta uit de desā *Moentilan* — eigenlijk een chineesche nederzetting — doorgereden is (1) en dan nog een paar palen (3 K. M.) verder noordwaarts bij de stopplaats *Kalangan*, 8 palen bezuiden *Magelang*, den westwaarts loopenden zijweg naar den Baraboeoer inslaat, dan komt men nog binnen 't uur aan 't echt javaansche dorp *Mendoet*, dat op den linkeroever van de *kali Élo* ligt, en waar, als onder de schaduw van den minstens elf eeuwen ouden Boeddhatempel, een R. K. missie een kleine kerk met een pastorie gebouwd en een school voor javaansche kinderen geopend heeft. 't Levende Christendom naast den bouwval van 't doode Boeddhisme!

Zware djatihouten steigers omgeven dien bouwval aan alle kanten en stevige houten trappen voeren aan zijn noordwestelijke voorzijde naar boven tot onder 't *atap*-nooddak, dat de nog niet weder afgesloten steenen dakpyramide en de daaronder nog bijna ongeschonden gebleven drie reuzenbeelden tegen regen en zonnegloed beschermen moet.

Die steiger getuigt nog van den ijver, waarmede de kundige Waterstaats-ambtenaar, W. A. VAN DE KAMER, nu ongeveer 8 jaren geleden den hem van Regeeringswege bij keuze opgedragen herstellingsarbeid ondernomen en, naast zijn dienstwerk als opzichter bij de Burgerlijke Openbare Werken, gedurende drie jaren volgehouden heeft, zonder andere belooning dan den titulair rang, zonder meer, van architect, waarvan hij 't diploma vóór vele jaren reeds in Nederland verworven had. Zonder eenig ongeval werd door hem de zware en sterk bedreigde dakpyramide van boven naar beneden gebracht en werden de op invallen staande, sterk uiteenwijkende muren weder opgericht

(1) Nog voor enkele jaren woonden er slechts twee Europeanen, een controleur en een zoutpakhuismeester. Daarbij zijn later twee R. K. geestelijken en twee stoomtrem-beambten gekomen.

en bevestigd; op eene wijze, die door bevoegde deskundigen en daaronder door hooggeplaatste genie-officieren, ook eenmaal in mijn tegenwoordigheid, onvoorwaardelijk geroemd, maar door den onverwacht boven hem gestelden taalkundigen voorzitter eener nieuw benoemde Barboedoer-kommissie onrechtmatig gewraakt is geworden.

De treurige wijze, waarop hij toen door dien ambtenaar er toe gebracht is geworden, ontheffing van den hem liefgeworden arbeid, en enkele jaren later ontslag uit 's Lands dienst, te vragen, heb ik in 1901 in een paar niet-in-den-handel gegeven geschriften uiteengezet en gelaakt ⁽¹⁾, omdat de toen nog ondergeschikte ambtenaar zich zelf niet verdedigen kon en niemand dan ik daartoe bevoegd en, als eerlijk man, verplicht was, trouw aan de oude leus: „*Fais ce que dois, advienne que pourra.*”

Ook voor mij is die daad de bron geworden van miskenning en leed.

Wat ons al dadelijk opvalt, is dat het front van dezen bouwval, in afwijking van wat bijna alle andere boeddhistische bouwwerken ons leeren, niet tegenover 't Oosten, den zonsopgang, maar, vreemd genoeg, tegenover 't Noordwesten geplaatst is. Van 't portaal, dat vóór dat front uitgebouwd was en den toegang bevatte, waren, ook toen ik den tempel in 1875 voor de eerste maal bezocht, aileen de zijmuren, althans voor een goed deel en, gelukkig, met de beide merkwaardige half-verheven beeldwerken, overgebleven. Ook de 14 breede trappen, die van buiten naar dat portaal opvoerden en door zware leuning in den vorm van 't na te noemen *garoeḍa-nāga*-ornement geflankeerd werden.

De kolossale dakpyramide was grootendeels, met een gedeelte van den voorwand boven en benoorden den ingang tot de binnenkamer, verloren gegaan.

Die beide beeldwerken vóór den ingang geven ons, links, een vorstelijke vrouw in een vruchtboomtuin te zien, met een zui-

(1) „Een verdediging en een aanklacht” en een „Vervolg” daarop.

geling aan de borst en vele spelende kinderen om haar heen. En daartegenover, rechts, een indischen — *niet-boeddhistischen* — vorst met nog meer kinderen in een dergelijken tuin.

Alle kinderen dragen een maansikkel aan 't achterhoofd, maar missen evenals de ouders alles wat van een boeddhistisch karakter zou kunnen spreken. De vorst zelf draagt een drie-snoerig kastekoord (*oepawita*) en wordt daardoor als *niet-boeddhistisch* gekenmerkt. 't Boeddhisme kent geen kasten.

Niettemin hebben vaderlandsche geleerden in hem den vader en in die vrouw de moeder van den *Boeddha* willen zien en schreef ook professor KERN mij nog, dat die vrouw met dien zuigeling MAJÂ met haar zoon in den tuin *Loembini* moest zijn, maar dat die indische vorst in dezen boeddhistischen tempel onverklaarbaar bleef.

In 1896 gaf de boeddhistische Koning van *Siam*, TSJOELA LONG-KORN, mij een andere en betere verklaring, die alle moeilijkheden oploste, en waarop ik terugkom, na eerst de reuzenbeelden in den tempel vluchtig beschreven te hebben.

Treden we dus door 't geopende ijzeren hek, dat sedert kort de vroegere, misschien reeds meer dan 70 jaren geleden als brandhout benuttigde, binnendeur vervangen heeft, den tempel binnen, dan zien we de ruimte vóór den onversierden zuidoostelijken achterwand door een zwaren altaarvormigen troonzetel ingenomen, die pas onlangs, in streng eenvoudigen stijl, voor een deel weder nieuw opgetrokken is. En op dien troon zetelt een reusachtig *Boeddha*-beeld, *niet naakt*, zooals professor VETH, verkeerd ingelicht, in zijn standaardwerk „*Java*” schreef, maar gekleed in de monnikspij der *zuidelijke* Boeddhisten, die den rechterschouder en arm bloot laat; de beide beenen afhangend met de voeten op een klein kussen en de beide handen vóór de borst, in de houding (*moedrâ*) die de Mahâjânisten, de volgelingen van 't „*Groote Voertuig*” der *noordelijke* kerk, gewoonlijk (niet altijd) aan den *eersten* van hun vijf *Dhâni-Boeddha's* geven, maar die, onafhankelijk daarvan, dus ook op *Seilon* en in *Achter-Indië* waar 't *Hinajânisme* of de *zuidelijke* kerk nog leeft, dat geen *Dhâni-Boeddha's* kent, eenvoudig „*zegening*” beteekent.

Rechts van dezen 3 M. hoogen Boeddha is een *boeddhistisch* vorst op een rijken, met nâga's, leeuwen en olifanten versierden, troon gezeten, die met lotuskussens en -voetkussens getooid is. De monnikspij, waarvan de zoom over linkerschouder en borst loopt onder de vorstelijke kleedij, en 't *Boeddha*-beeldje in de kroon kenmerken hem als *Boeddhist*, in tegenstelling van den anderen vorst, tegenover hem, links van den Boeddha, op een even rijk versierden en met lotuskussens gedekten zetel tronend, maar die geen beeldje in de kroon en geen monnikspij, doch over zijn vorstelijken tooi de driesnoerige *oepawita* draagt, die hem als *niet-boeddhistisch* kenteekent.

Daarom meende professor KERN dan ook dat deze indische koning hier even onverklaarbaar bleef als die andere vorst in den tuin vóór den ingang.

De beide koningen in den tempel dragen de *prabha* of lichtschijf achter 't hoofd. *Boeddha* niet, of niet meer; want die kan vroeger aan den tempeldwand bevestigd geweest en weggevallen zijn, nadat 't beeld zelf van zijn zetel afgezaakt of voordat het daarop geplaatst was.

Sommige vaderlandsche geleerden zien in dien *Boeddha*, om de houding der handen vóór de borst, den eersten *Dhjáni-Boeddha*, *Wairotjana*, en in de beide vorsten *Bodhisatwa's* of toekomstige Boeddha's en wel in den noordoostelijken bepaaldelijk den vierden *Dhjáni-Bodhisatwa: Padmapâni*, omdat hij een beeldje van den vierden *Dhjáni-Boeddha, Amitâbha*, in de kroon draagt.

Welken *Bodhisatwa* men dan in dat andere beeld moet zien, weet echter niemand te zeggen, omdat het alle attributen daarvan mist. Dit geldt trouwens ook van 't boeddhistische koningsbeeld, op dat Boeddha-beeldje na in de kroon, dat, al wordt het ook wel aan sommige *Bodhisatwa's* gegeven, geenszins elken drager ervan als zoodanig kenmerkt.

Meermalen heb ik bovendien betoogd dat *nooit* een ander beeldje dan dat van den Boeddha in de houding van *overdenking* (of ook van de rust in den dood) in eenige kroon voorkomt, en dat die beeldjes dus *niet* bewijzen dat de dragers ervan *Bodhisatwa's*, en dan uitsluitend *Padmapâni*, den *Bodhisatwa's* van den vierden *Dhjáni-Boeddha*, voorstellen, die trouwens

ook wel door 't eigen symbool van dien Bodhisatwa op de *padma*, de lotusbloem, naast zijn aangezicht gekenmerkt zou zijn. Maar deze beelden missen ook die bloem en den lotusstengel, die de Bodhisatwa's meestal in de linker-, maar soms ook in de rechterhand voeren, en die dan boven één blad of twee bladeren de bloem met het symbool draagt ⁽¹⁾.

De meening van die geleerden *verklaart dus deze 3 beelden niet*. Die van den koning van *Siam* daarentegen wèl, toen Z. M. in 1896 in den tempel zelf betoogde, dat het noordwestelijke beeld, dat *evenals hijzelf* als Boeddhistenvorst een Boeddha-beeldje in de kroon draagt, den koning van 't boeddhistische rijk zou kunnen voorstellen, door wien of onder wiens regering de Baraboeidoer gebouwd was, en dat dan 't andere beeld diens niet-boeddhistischen vader en voorganger kon zijn, die met hem, den Boeddhist geworden zoon, door beider afstammelingen gehuldigd kon zijn geworden, door hun beider beelden in dit heiligdom onder den *zegen* van den eenigen Boeddha, den verlosser van deze wereld, tezamen te brengen, wiens beeld dan ook hier *geen Dhjāni-Boeddha*, en allermint den *eersten* hunner, te beteekenen had.

Mij kwam deze verklaring van den koning-Boeddhist zoo begrijpelijk en logisch voor, dat ik haar overgenomen en tegenover anderen volgehouden en verdedigd heb, en door haar tot de vooronderstelling geleid werd dat de asch van de *beide* koningen, maar zeker die van den *zoon*, in deze *tjandi* begraven moet zijn, en dat we die, of althans de urn (of de urnen), waarin zij dáar begraven werd, in een diepen put onder den troon van den Boeddha, of misschien onder de zetels van de andere beelden, zouden kunnen terugvinden, evenals we zulke urnen met lijkasch onder veel puin en afval in vierkante putten onder de voetstukken der beelden in andere *tjandi's* gevonden hadden, meestal met eenige figuren van edel metaal en enkele gekleurde edele steentjes, als zinnebeelden van de *zeven schatten*,

(1) Zie de lichtbeelden der goden-Bodhisatwa's in mijn, door 't Koninklijk Instituut uitgegeven werk: „*Tjandi Parambanan na de ontgraving*” en mijn „*Hindoe-bouwvallen in de Parambanan-vlakte*”.

de *sapta ratna*, die men den dooden in hun graven meegaf (2).

Die putten namen de geheele diepte van den onderbouw van die tempels, beneden den vloer van de binnenkamers, in, die wellicht alleen daarom zoo hoog boven den aardbodem opgetrokken werden en dit kan ook de bedoeling van den zwaren onderbouw van de *tjandi Mendoet* geweest zijn.

Ware VAN DE KAMER met den herstellingsarbeid aan dezen bouwval belast gebleven, dan zouden wij, met goetvinden van den toenmaligen Rezident van *Kedoe*, die zaak onderzocht hebben, voordat de troon weder opgebouwd en 't Boeddha-beeld daarop terug geplaatst ware geworden.

Maar dit is niet gebeurd.

Dat de koning van *Siam* de beide beeldwerken vóor den ingang met zijn opvatting van de beelden in dat sanctuarium in verband bracht en in dien vorst en die vorstin een voorstelling van de ouders van den boeddhistischen koning daarbinnen met hun kinderen zag, ook dät dunkte mij aannemelijk, vooral ook omdat alle moeilijkheden daardoor opgelost werden. Immers *MAJÂ* stierf als elke Boeddha-moeder zeven dagen na diens geboorte, en van broeders of zusters van *SIDDHÂRTA* gewagen de mij bekend geworden geschriften niet. En engelen of hemelingen kunnen die vele kinderen ook niet zijn, want die zweven, als altijd op wolken, in kleinere paneelen boven de groepen in de tuinen.

Over de kunstwaarde van deze scheppingen der oud-indische beeldende kunst zal ik niet uitweiden. Men zie en oordeele en zal dan allicht erkennen dat de indische beeldhouwer, al miste hij de kennis van 't skelet en van spieren en spierwerking, bezielde gedachten heeft weten uit te beitelten, nauwelijks minder sprekend en schoon dan de Grieken in de eeuw van *PERIKLES* en veel beter dan de Egyptenaren uit den tijd der hiëroglifyen, van *Memphis* en *Thebe*, van *Karnak* en *Philae* (*).

(2) Zie mijn „*Hindoebouwvallen in de Parambanan-vlakte*” en mijn „*Tjandi Idjo*” in 't Tschr. v. d. ind. T.-, L- en Vkk. van 1888.

(*) Welks machtige zuilengangen ten offer zullen vallen aan de opgestuwde wateren van den Nijl. Maar ze zijn ten ondergang gedoemd, omdat die wateren leven moeten wekken in 't regenlooze land.

Maar er is in 't sanctuarium van den Mandoet meer te zien dan dat.

De ruimte binnen de 4 zware muren is geen zuiver vierkant of rechthoek, doch een trapezium, met evenwijdige vóor- en achterwanden, maar van voren naar achteren elkander een weinig naderende zijmuren. Ik ken geen tweede voorbeeld van deze afwijking van den rechthoekigen vorm en zoek de bedoeling ervan in een poging om door een lichte versterking van 't perspectief den indruk, dien de groote beelden op den binnentredende maken, nog een weinig te verhoogen.

In elk van die zijmuren zijn twee nissen uitgespaard, doch, asymmetrisch, alleen vóor de machtige beeldengroep en niet daarachter noch ook in den achterwand, maar wel sieren twee dergelijke nissen den voormuur halverwege tusschen de deuropening en de beide hoeken. Al die zes nissen zijn omlijst met het *garoeḍa-nāga*-ornement, dat wil zeggen met 2 gestileerde slangenlichamen, wier staarten boven 't nisgewelf in den muil van een monsterachtigen *garoeḍa*-kop verdwijnen en wier buitenwaarts gekeerde koppen een gebogen olifantssnuit dragen.

In elke nis ligt een klein lotuskussen maar zonder beeld. Ook bij de ontgraving in 1834 van den onder een begroeiden puinen aardheuvcl bedolven bouwval werden in of buiten die nissen geen beelden gevonden.

Wat die nissen dan beteekenden?

Dat heeft de fransch-indische architect HENRI PARMENTIER ons geleerd, die in de *Bulletins* van de *Ecole française d'Extrême Orient* (1) beschrijvingen van analoge gevallen in Achter-Indië gaf, waaruit blijkt dat ook dáar de zeer na met de Hindoe-bouwvallen op Java verwante tempels *geen* vensters of andere lichtopeningen hadden buiten den in een even donker voorportaal uitkomenden ingang, en dat het daarbinnen dus erg donker was en er nissen in de wanden waren voor de lampen, waardoor men de in die sanctuaria tronende beelden kon verlichten.

Ik ben door voortgezet nadenken tot de overtuiging geko-

(1) I, nr. 3, bl. 249 en II, nr. 1, bl. 20 en 30.

men dat ook de nissen in de *tjan̄i Mendoet* die bestemming gehad moeten hebben en daarom alle vóór en tegenover — maar niet ook achter — de 3 beelden aangebracht waren, en dat dus, wat ik nooit betwijfeld heb, de vier wanden van 't heiligdom *geen andere opening* gehad kunnen hebben dan de deur, die door den voormuur met het bijna even donkere voorportaal gemeenschap gaf.

En die overtuiging is door andere, overeenkomstige, gevallen bevestigd geworden, o. a. door 't feit dat de vier nog ongeschonden bewaard gebleven wanden van de betrekkelijk groote binnenkamer van *tjan̄i Séwoe*, in de *Parambanan*-vlakte, geen andere opening hebben dan de in 't (oostelijke) voorportaal uitkomende deur. Dáár zijn echter geen nissen, evenmin als in de binnenkamer van de *tjan̄i Kalasan*, misschien wel omdat in deze beide sanctuaria ruimte genoeg was om één of meer lichten vóór of op de altaren te plaatsen, die 't *Boeddha*- of 't *Tárá*-beeld droegen ⁽¹⁾.

In de hoofdtempels der *Parambanan*-groep was daarvoor op de veel kleinere altaarvormige voetstukken der *goden*-beelden geen plaats en daaromheen minder ruimte, behalve alleen in de *tjan̄i Sjiwa*. De met keurig bewerkte bloempaneelen behouwen muren van dezen tempel hadden ook geen nissen, en konden die niet hebben, tenzij men die paneelen voor een deel had willen opofferen. Maar in al de andere, minder ruime, tempels, wier wanden *niet* versierd waren, vindt men ook nu nog eenvoudige vierkant uitstekende steenen, 2 in elken zijmuur en 1 aan elke zijde van den ingang in den voormuur, dus juist zooals de 6 nissen in de *tjan̄i Mendoet* en even bruikbaar voor hetzelfde doel. Waren de voormuren van die sanctuaria niet gedeeltelijk weggevallen, dan zou men, meen ik, nu nog kunnen zien dat ze ook boven de ingangen *geen* lichtopeningen hadden, evenmin als de binnenkamers van de *tjan̄i*'s *Séwoe* en *Kalasan*, en *evenmin als ook 't sanctuarium van den Mendoet die ooit gehad heeft* tot vóór een paar jaren, toen de voorzitter der *Oudheidkundige Kommissie* die dáár in den door

⁽¹⁾ Zie mijn: „*Hindoe-bouwvallen in de Parambanan vlakte*”, bl. 35 en vv. en 76 en vv.

VAN DE KAMER pas weder opgebouwden voormuur heeft doen aanbrengen, *tegen* de ambtelijk-deskundige bedenkingen van den architect (1) en tegen mijn niet-ambtelijke, doch goed gemotiveerde waarschuwingen in. Een onverantwoordelijke *misvorming*, een *schending* van 't oorspronkelijke bouwplan, een *verkrachting* van den oerreinen stijl.

En dat komt nog te duidelijker uit, als men daarbinnen de oogen opheft en *ziet* hoe dat veelhoekige gat de éénheid van 't karakter van 't zoo zuiver gedachte pyramidale gewelf verstoort, dat, van de 4 zijden uit trapsegewijs inspringende en opklimmend elkander naderende steenlagen opgebouwd, de gansche ruimte overdekt, en dat ik nog als een *gesloten* geheel gekend meen te hebben.

Al wie dit pseudo-gewelf onbevooroordeeld aanschouwt, zal 't met mij betreuren, dat zoo iets gebeurd en tot nu toe nog niet weder terecht gebracht is. 't Is waar, dat dit weder arbeid en geld zou kosten, maar die arbeid en dat geld zouden beter verantwoord zijn dan dat, wat uitgegeven en nutteloos verkwist werd om die leelijke fout te begaan.

Vermoedelijk is Dr. BRANDES misleid geworden door den vorm van 't gat, dat de weggevallen steenen *buiten* in den voormuur boven den ingang hadden doen ontstaan en dat hij alleen uit afbeeldingen gekend heeft, want toen hij den bouwval voor de eerste maal bezocht, had VAN DE KAMER dien muur weder opgetrokken, zooals die, zonder andere opening dan de deur, vroeger geweest is. Elders heb ik, op grond van analoge, in FOURNERAU en PORCHER'S werken afgebeelde, indische bouwvallen, aangetoond, hoe 't uiteenvallen van zulke, uit gehouwen steenen zonder metselkalk opgetrokken, muren juist zulke hoekege breuklijnen doet ontstaan, als die Dr. BRANDES ten onrechte aan opzet van den bouwmeester deden denken (2).

Dit ware niet mogelijk geweest, indien hij VAN DE KAMER'S bedenkingen en mijn waarschuwingen onbevooroordeeld had willen overwegen.

(1) Zie mijn: „*Vervolg op een aanklacht.*”

(2) Zie mijn: „*Oudheidkundige Aanteekeningen*” II, bl. 21 en 22, en F. en P.'s: „*Ruines d'Angkor*” en F.'s: „*Ruines Khmères*”.

Uitwendig is de *tjandi Mendoet* een vierkant met een zwakken rechthoekigen uitbouw in 't midden van elk der vier zijden. Een twintighoek dus, die door een even veelhoekigen onderbouw van grooteren omvang gedragen wordt. De noordwestelijke uitbouw, die veel verder reikte en vroeger afzonderlijk overdekt is geweest, bevatte het voorportaal waartoe ook nu nog een breede trap van 14 treden opvoert, die door zware leuningën, uit gestileerde *nāga's* en *garoeda*-koppen gevormd, geflankeerd worden. Maar daarover later meer.

Voor de beschrijving van de onderdeelen van den bouw en vooral van de vele rijke, laag-verheven, ornamenten en de half-verheven beeldwerken verwijs ik, onder voorbehoud van enkele bedenkingen tegen m. i. onjuiste opvattingen van sommige bijfiguren, naar 't werk van den waterstaats-ingenieur B. KERSJES en den oud-inspecteur van 't inlandsch onderwijs C. DEN HAMER (1).

Onder de beeldwerken van den buitenwand herkennen wij in 't middenvak van de zuidwestzijde den god *Brahmā* aan 't *weda*-blad in zijn bovenste linkerhand; aan de zuidoostzijde *Sjiwa* en aan den noordoostkant diens *sjakti* of vrouw, de veel-armige *Doergā*.

De kleine reeksen, die aan de buitenzijden van 't trappenmassief afgebeeld zijn, hebben betrekking op oude legenden, die DEN HAMER in zijn boek anderen navertelt.

Van 't groote Boeddha-beeld verklaarde de koning van *Siam* ons, dat er in heel zijn boeddhistisch rijk slechts één beeld was, dat daarmee vergeleken kon worden, maar dat veel meer geschonden was. 's Konings broeder, prins DAMRONG, noemde den Mendoet'schen Boeddha onschatbaar (*priceless*).

Zowel in 1896 als later in 1901 huldigde Z. M. den Boeddha in zijn beeld door een eerbiedige *simbah* en door *simbodja*-bloemen (*Plumeria acutifolia* POIR.) op zijn schoot te strooien. De koningin deed evenzoo.

(1) Uitgegeven door 't Bat. Genootschap in 1903. Vooral wraak ik DEN HAMER's opvatting van 't *Garoeđa-Nāga*-ornement, waarin hij, in navolging van Dr. BRANDES, een *makara* ziet. Zie hierover mijn: „Oudheidkundige Aanteekeningen,” I, bl. 22 en vv. en II, bl. 23 en vv. enz.

V

De Tjandi Pawon.

Wanneer men even buiten de *desā* Mendoet de kleine ijzeren brug over de *kali Élo* gepasseerd, en een paal verder westwaarts de *kali Prâgā* overgezet is ⁽¹⁾, dan kan men, voordat men de groote *k'nari*-laan inslaat, die door de *desā Bārā* naar den *Bārāboedoer*-heuvel leidt, in de kleine *doekoeh Brâdjānālā* (of *Brâdjānalan*) de zeer kleine *tjandi Pawon* bezichtigen, die daar voor een paar jaren afgebroken en weder opgebouwd en bijgewerkt, maar nog pas met een *atēp*-nooddak overdekt is.

De naam duidt er op dat de Javanen den kleinen bouwval nabij den grooten, met de vele Boeddha's, vergeleken met een keukentje bij een groot woonhuis of een tempel.

Waarom die kleine bouwval afgebroken en weder opgebouwd werd?

Vroeger stond hij dáar onder 't lommer en voor een klein deel op en tusschen de wortels van een reuzenstam, den schoonsten *randoe alas* of „wilden katoenboom” (*Bombax malabaricus* D.C.) dien ik ooit gezien heb. Een geheel, zoo onvergelykelijk mooi, dat het ieder boeide, die wat gevoelde voor de taal van lijnen en vormen (en kleuren) en van overeenstemmingen en tegenstellingen. „Een beeld van 't leven dat doodt, en uit den dood weder opwast” (2).

(1) De nog vrij nieuwe nette ijzeren brug over deze rivier is ruim anderhalf jaar geleden weggeslagen en zal misschien wel in 1907 door een andere vervangen worden. Nu rijdt men dáar langs een kleinen omweg naar den linker kloofrand, en wordt dan, met of zonder wagen en paarden, door middel van een *sasaq* of vlot naar den anderen kant overgezet.

(2) „Een verdediging en een aanklacht,” bl. 40—42.

Toen ik in 1901 den Jena'schen hoogleeraar ERNST HAECKEL op onze terugreis van den Bâraboedoer daar bracht, nam deze, voor natuur- en kunstschoon zoo gevoelige, geleerde dat zeldzame geheel in zijn schetsboek op, en wijdde hij al teekenend een paar uren van klimmend genot aan die vereenigde schepping van kunst en natuur.

Ook hèm scheen de verminking, die de machtige stam toen reeds in een van de schoonste ooit door de natuur gevormde wortellijsten ondergaan had, een heiligschennis *jegens* — evenals onnoemelijk langen tijd geleden die der oude hoge kunst *door* die Natuur. Maar deze werkte onbewust van wat zij deed; de schendende mensch *niet*.

Ik weet wel dat ook de minste overblijfsels van die oude Kunst waarde hebben voor de Wetenschap; evengoed als de scheppingen der Natuur; maar 't was, naar *mijn* oordeel, niet noodig geweest, dezen reuzenboom te vellen om dat kleine kunstgewrocht te behouden, al zullen anderen, wier zin voor natuurschoon minder sterk ontwikkeld is, daarover anders kunnen denken. Een der beide bouwkundige leden der toenmalige Bâraboedoer-Kommissie, de architect VAN DE KAMER, echter niet. Ook hij achtte 't evenals ik onnoodig dien boom op te offeren „niet omdat de bouwval ons niets te zien geeft, dat we elders niet beter en overvloediger bewaard weten; maar omdat men hem (evengoed) steen voor steen had kunnen afbreken en . . . weder opbouwen zonder den boom te dooden.

„Wat aan de noordzijde onder den . . . stam verborgen lag (was toen immers) al lang vergruisd en in zijn bestanddeelen ontleed en verteerd geworden”. En daarom dunkte *mij* 't vellen van dien boom een minstens nuttelooze daad en *dus* een fout.

Toen ik in 1900 den Goeverneur-Generaal ROOZEBOOM naar die bouwvallen vergezelde, werden wij door den adjudant, den luitenant ter zee DE BOOY, onder dien boom in een handcamera opgenomen. Maar de afdrukken van dat lichtbeeld verbleekten spoedig. Daarom bracht ik 't volgende jaar ook den *Padang*'schen fotograaf C. NIEUWENHUIS, met wien ik een nacht in den Bâraboedoer-pasanggrahan overbleef, naar de *tjandi-Pawon*, en nam deze twee keurige lichtbeelden van de heerlijke

groep op, die nog altijd, na den val van den prachtboom, van de waarheid getuigen van wat ik beweerd heb.

De kleine bouwval heeft eenige overeenkomst met de vele, ongeveer even groote, graftempeltjes, die den hoofdtempel van *tjandi Séwoe*, in de Parambanan-vlakte in 4 rechthoeken omringen. Misschien ook met die, welke 't terras met de grootere bouwvallen der *Parambanan*-groep in 3 vierkanten omgeven; maar dat kan niet meer zeker worden uitgemaakt, omdat we van die 157 kleine *tjandi*'s niets meer dan de fondamenten en een enkel altaarvormig voetstuk (*zonder* afvoertuit voor 't offerwater, waarmee *goden*-beelden besproeid werden, en dat dus denkelijk wel een *Boeddha*-beeldje gedragen zal hebben) hebben kunnen opdelven, zooals er nog enkele in de kleine tempeltjes van *tjandi Séwoe* staan. Andere sieren de erven van landhuurderswoningen in de omgeving, b. v. bij de suikerfabriek *tjandi Séwoe*.

Maar die overeenkomst is niet volkomen. Een kleine vierkante ruimte met een zeer klein voorportaal, waartoe enkele smalle trappen, door 't *Garoeḍa-Naga*-ornement geflankeerd, opklimmen. Maar die ruimte is ledig en onversierd, en ik heb haar al meer dan 30 jaren niet anders gekend. Alleen is er in elken zijwand een ondiepe nis, vóór de plek waar een voetstuk met een beeld gestaan kan hebben. Reeds lang voordat ik de bestemming van die nissen kende, noemde ik deze, in verband met de hoogte en breedte, te ondiep voor een beeld. Ze kunnen dus, evenals de nissen in den Mendoet, voor verlichting door middel van kleine bronzen of aardewerk-lampen, zooals die elders wel gevonden zijn, gediend hebben, ondanks de zeer kleine smal vierkante luchtopeningen, ook in den achterwand, die ook nu nog onder 't *atap*-nooddak geen ander dan een zwak schemerlicht zouden toelaten als 't afzonderlijk overdekte voorportaal weder opgebouwd en overdekt werd en beide kleine deuren openbleven.

Ik vermoed dat, evenals in andere dergelijke *tjandi*'s, in die donkere binnenruimte tegenover den (westelijken) ingang een klein kubiek voetstuk zonder zijdelingsche afvoertuit gestaan, en daarop een klein beeld van Boeddha of een andere boeddhisti-

sche grootheid gezeteld heeft, en dat daaronder, in een kleinen vierkanten put, een urn met een weinig asch, misschien van een *goeroe* of een monnik van eenig aanzien, begraven is geworden; en de nabestaanden van dien doode zich bij 't bouwen van dit kleine praalgraf wel in algemeenen zin, maar niet slaafs, aan de bestaande voorbeelden van zulk een bouwstijl gehouden hebben.

Van buiten zijn ook de wanden van dit tempeltje met half verheven afbeeldingen van *Bodhistawa's* en *bodhi-boomen* met *gandharwa's* behouwen.

Ongewoon is 't, dat ook de ingang van dit, ontegenzeggelijk boeddhistische, tempeltje *niet* in de oostzijde, maar in 't westen geopend was. Doch bij de kleine tjan^{di}'s van *Séwoe* en *Paramban-an* heeft men dien regel ook niet gevolgd.

VI

De Tjandi Bârâboedoer.

Van de doekoeh *Brâdjânâlâ* kan men, door de lommerrijke *kenari*-laan en door de desâ *Bârâ*, den heuvel waarop de pasanggrahan en de groote bouwval staan in een half uur wandelens bereiken. Per as in minder dan een kwartier.

't Gezicht dat men aan 't einde van die laan aan den voet van dien heuvel op dat bouw wonder heeft, valt eerst wel wat tegen, omdat men dan weinig meer dan alleen de buitenmuren van den zuidoostelijken hoek, van beneden en dus erg verkort, ziet.

Is men den heuvel echter opgereden en vóór de pasanggrahan uit den wagen gestapt, tegenover den noordwesthoek van den bouwval, maar op gelijke hoogte met zijn voet, dan wordt dat anders. Dan overziet men de ontzaglijke steenmassa, die zich langzaam in haar grootsche lijnen en vormen ontwikkelt, in al haar opvolgende terrassen, tot en met den hoogen koepel, die 't midden ervan kroont.

Toch moet men, om de overweldigende schoonheid daarvan goed te vatten, 't geheel eerst in zijn deelen leeren kennen, liefst in verband met het doel, waarmede de Boeddhisten van Midden-Java vóór ongeveer of meer dan elf eeuwen dien kunstbouw ontworpen en uitgevoerd hebben.

Vermoedelijk hadden hun voorgangers reeds bij hun eerste vestiging op dit eiland een vaas of urn met een weinig asch of een andere relik van den Boeddha zelf, of die van hem afkomstig heette te zijn, uit Voor-Indië meegebracht, om die op de plaats hunner nederzetting onder een eenvoudigen aardheuvel of in een kunsteloze *dagob* weg te sluiten en aan de vereering der geloovigen over te geven, als ware die aard- of steenhoop 't graf van den Meester zelf.

Maar de kolonie groeide in tal van jaren, misschien in ettelijke eeuwen, aan tot een groot en machtig rijk, en — evenals de Christenen, die eerst in grotten of in een katakombengang bijeenkwamen, later kerken bouwden, rijk en schoon als de Sint-Pieterskerk te Rome en de Keulsche dom — zoo voelden ook de Boeddhisten, den eenvoudigen steenhoop minachtend, behoefte aan iets beters, iets waardigs en schoons, en 't eindgevolg was een *dagob* van grooten omvang en in ernstigen stijl, omgeven door vele, telkens lager afdalende, terrassen, met rijk behouwen beeldwerk bedekt of ommuurd, dat met de duidelijkheid der beeldende kunst of in de dichtelijke taal der symboliek spreken moest van den Meester en zijn leer; van den Verlosser en de verlossing; van de ongenoegzaamheid van 't leven en de overwinning van den dood (1).

Wie die *dagob* wilde naderen, om er den Boeddha zijn bloemenoffer te brengen, om er zijn leven te overdenken en misschien zijn hulde biddend te uiten (2), moest, of kon althans, al die terrassen beklimmen en al die beeldwerken langswandelen, die den Boeddha en zijn leer voor hem deden herleven en hem de oplossing in 't *nirwāna*, de toenadering tot het oneindige *niet-zijn*, predikten als 't einddoel van alle leven, als de verlossing van de ellende van 't zinnelijk bestaan (3).

Dáar herinnerde menig beeld hem, dat de overwinning van zich zelf, dat de beheersching der zinnen, dat eenvoud en rein-

(1) Ik geef deze beschouwing van 't geleidelijk ontstaan van den Bāraboe-doer als een betwistbare stelling. Hoe grootsch echter dat eindgevolg was, dat leert men eerst recht zien, als men de hoog-verheven beeldwerken van deze en andere javaansche Hindoetempels vergelijkt met de kunsteloze muurschilderingen, die in de door mij op *Seilon* bezochte pagoden vermoedelijk dezelfde beteekenis hebben.

(2) Boeddha zelf achtte 't gebed waardeloos, maar de Boeddhisten van lateren tijd baden, zonder echter de beelden zelf te aanbidden. De Chineezzen — zeer verbasterde Boeddhisten — steken hun pijpen aan de vlam der op 't altaar brandende offerkaarsen aan, zonder daarin heiligschennis te zien.

(3) 't *Nirwāna* is volgens RHYS DAVIDS de toestand van zondeloosheid of heiligheid, die den mensch rijp maakt voor den dood *zonder wedergeboorte*, 't *pari-nirwāna*. Maar de beteekenis van 't *nirwāna* verschilt naar gelang van tijd en sekte. Zie KERN I, bl. 361 en RHYS DAVIDS: „*Het Boeddhisme en zijn stichter* (Amsterdam 1879), bl. 75, 115 en vv. en 138—145.

heid, waarheid en ootmoed en menschen- en dierenliefde den rechten weg naar dat einddoel deden vinden.

En wie niet ziende-blind bleef, bereikte eindelijk 't graf van den Meester in een stemming, zoo rein en verheven, zoo ernstig en weldadig, dat de bedevaart zelf reeds een stap werd op den goeden weg.

Nochtans niet gelijkelijk voor allen. Want ook de indrukken, daar ontvangen, waren voorbijgaand; en menigeen wellicht, die om andere redenen opging, om den vorm te dienen of den schijn te bewaren, bleef voor die indrukken even ongevoelig als vóór 't machtige vergezicht, dat de hoogste terrassen op de omliggende bergen, valleien en vlakten te zien gaven, en dat ook nu nog den ernst en 't genot van een beklimming van den bouwval verhoogt.

Volgen wij den weg, dien de pelgrim vermoedelijk insloeg, den heuvel op, die den zwaren steenklomp draagt.

Van de kleine vlakte aan zijn noordwesthoek, vóór de *pasang-grahan*, waar wij nu een gezellig onderdak vinden, en waar vroeger misschien 't klooster of de woning van de monniken gestaan heeft, die de *stôepa* verzorgden, overzien wij 't geheel: een veelhoekige pyramide van zwartgrijzen steen, een chaös van koepels en kegels, van inspringende muren en uitspringend lijstwerk, door een hooger en middenkoepel gekroond, welks spits verloren is gegaan.

Wij naderen en beklimmen 't buitenterras, een zesendertig-hoekige steenvlakte of, duidelijker misschien, een vierkant, waarvan elke zijde tweemaal rechthoekig naar buiten uitspringt, en dat den evenveelhoekigen tempel omsluit (1).

Dit terras behoort niet tot het oorspronkelijke bouwplan. Ongeveer twee meters dieper ligt een ander, dat zich vroeger drie meters verder naar buiten uitstreckte en nu grootendeels onder een last van vijf-en-een-half-duizend kubieke meters steen verborgen ligt (2).

(1) De hoektrap tegenover de *pasanggrahan* is daar eerst in lateren tijd ten gerieve der bezoekers uit losgeraakte tempelsteenen opgebouwd.

(2) Deze bovenlaag is 2.5 M. hoog en 6.5 M. breed. 't Lagere terras was daarbuiten nog 2.95 M. breeder en 1.18 M. hoog. Dit zijn ongeveer juiste cijfers, voor mijn doel juist genoeg.

Denken we ons ook dit lagere terras nog ruim een meter diep weg, dan komen we op 't vermoedelijk oorspronkelijke buiten-terras, welks onbedekt gebleven buitengedeelte verloren is gegaan en waarvan de grenzen dus niet meer bepaald kunnen worden.

Toen in 1890 de bovenlaag volgens mijn, door 't Bestuur der *Oudheidkundige Vereeniging* aan de Regeering voorgesteld, werkplan (1) opgebroken en de *benedenhelft* van den buitenmuur van den bouwval ontbloot werd, vonden we onder 't zware stelsels van lijsten en banden, dat nu weder gedeeltelijk als een fraaie sokkel op 't door ons betreden buitenterras rust, een reeks van 160 meer dan half verheven beeldwerken, wier bestaan vóór enkele weinige jaren nog onbekend was, en die onder hun met zorg aangebrachte bedekking grootendeels goed bewaard zijn gebleven. Zij zijn toen overeenkomstig mijn voorstel op Regeeringskosten in lichtdruk afgebeeld en voor 't onderzoek der archaeologen toegankelijk geworden (2).

't Blijkt dus dat het eerste buitenterras tweemaal tegen den oorspronkelijken voet opgehoogd is geworden, en wel, vóórdat de laatst ontworpen beeldwerken aan dien voet geheel afgewerkt, enkele zelfs nauwlijks meer dan in schets aangegeven waren

(1) Zie o. a. de *Notulen* van 't *Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde v. N. I.*, 1887 bl. XCIV en vv.

(2) Aan een blijvende ontblooting heb ik toen niet durven denken. Zij zou, om den ganschen bouwval voor mogelijk instorten te bewaren, te kostbare en den tempel te erg ontsierende steunwerken vereischt hebben. De architect VAN DE KAMER achtte later een restauratie met *blijvende* ontblooting van den oorspronkelijken voet wél mogelijk, hoewel kostbaar. Maar zij zou 't verval door de inwerking van zonlicht, hitte en regenwater niet tegenhouden, tenzij de bouwval daartegen door overdekking volkomen beveiligd werd. 't Regenwater zou anders, door de door verweering voortdurend verwijde voegen tusschen de steenen, nog ruimer binnen- en in de aarde van den heuvel onder den bouwval doordringen en die aarde nog meer dan nu wegspoelen en den tempel ondermijnen en doen ineenzakken.

En dit moet dan door de Boeddhisten zelf gedaan zijn, denklijk om den ganschen zwaren bouw een vasteren steun te geven (1).

Maar wij keeren tot het door ons beklommen buitenterras terug. Vroeger moet dit door een zware borstwering omgeven zijn geweest, waarvan geen spoor meer overgebleven is (2).

In 't midden van elke zijde werd deze borstwering door de bovenste trede van een trap vervangen, die door zware leuning-ingen ingesloten werd.

Dergelijke trappen, wier leuning-ingen beneden in *nāga*-koppen met omgebogen olifantssnuiten eindigden, gaven toegang tot de lagere ophooging. En van de nu nog bestaande en waarop wij ons bevinden, klommen andere trappen over alle hoogere terrassen naar de groote midden-dagob op, die wij langs dezen weg ook nu nog kunnen bereiken, zonder verplicht te zijn al die galerijen en om te loopen en alle ons dáar wachtende beeldwerken langs te wandelen.

Zoo gaan we reeds op onzen eersten gang slechts een deel van 't buitenterras rond, de geheele noord- en de halve oostzijde langs, om aan *die* zijde de trap naar de eerste ommuurde beeldengalerij (op 't *tweede* terras) op te klimmen, en dáar 't uitgangspunt van *vier* verschillende reeksen van hoog-verheven beeldwerken te vinden, waarvan enkele elkander geregeld voorbereiden en opvolgen.

De beeldwerken toch, die den zwaren buitenmuur *boven* 't buitenterras en dus tamelijk hoog boven de door ons in 1890 ontbloote en weder bedekte *benedenreeks* verlevendigen, verhalen geen geschiedenissen of legenden, maar doen ons eenvoudig aan

(1) Boven de eerst ontdekte beeldwerken van den voet waren op- of juisters inschriften in oud-javaansche letters in den steen gekrast. Zij gaven mij aanleiding om door 't Bestuur der door mij voorgezeten Vereeniging de ontblooting van den ganschen tempelvoet, op de eenige wijze die, naar mijn meening, den voet zelf niet in gevaar zou brengen, aan de Regeering voor te stellen, onder overlegging van een raming van kosten, door mij met den ingenieur der staats-spoorwegen (nu gepensionneerd hoofd-ingenieur) HUBENET en den fotograaf CEPHAS op f 9600 gesteld. Dit voorstel werd door de Regeering aangenomen, die de daarvoor noodige gelden op de begrooting voor 1890 uittrok.

(2) Volgens LEEMANS' tekst is 't langs elke zijde 104.90 M. lang; volgens plaat IV van zijn werk 114 M. en volgens den platten grond op plaat III 103 M. De cijfers van dat werk zijn dus niet volkomen juist.

zinnebeeldige bouwversierselen denken. Niet echter zonder be-
teekenis, al kunnen wij die niet onmiddellijk vatten.

't Zijn tallooze, maar telkens gewijzigde, herhalingen van enkele motieven; een man, zittend bij een reukoffer of een bloem-
vaas, en een man, staande tusschen twee vrouwen, nimfen of
dienaressen; beide tafereelen telkens door een enkel staand
vrouwebeeld, met een lotusbloem of een ander symbool, geschei-
den. Die lotus zou op vrouwelijke *Bodhisatwa's* kunnen wijzen,
anders zou ik aan *apsarasa's* of hemelnimfen denken, omdat ik
voor zoovele *Bodhisatwi's* geen reden vind. En toch, waarom
niet, mits men geen persoonlijke, geen legendaire of histo-
rische Bodhisatwi's er in zoekt. Aan andere bouwvallen (*tjandi*
Parambanan en *tjandi Séwoe*) en aan de kloosters *Sari* en *Pila-*
hosan ziet men ze ook ⁽¹⁾.

En boven op de zware kroonlijst, die deze beeldwerken dekt,
staan — of stonden voorheen — van afstand tot afstand, recht bo-
ven de offerende mannen, kleine tempeltjes van volkomen gelijken
vorm, die ieder een diepe nis bevatten, waarin een *Boeddha*-beeld,
met de *prabha* of lichtschijf achter 't hoofd, op een lotustroon
zetelt of zat.

Een vierkant-torenvormige spits, die door schermvormige
dakverdiepingen aan de spitsen der Siam'sche pagoden of aan
die van de op de beeldwerken ook van onzen tempel afgebeelde
tjaitja's doet denken, kroonde elk tempeltje, dat door twee vleu-
gels met dergelijke doch lagere spitsen geflankeerd was. En
tusschen elke twee nistempeltjes stond — of staat —, recht boven
de groepen van drie beeldjes, een altaarvormig steenblok, door
een klokvormige *dagob* gedekt, die met een kegelvormig zuiltje
gekroond is of was.

Op de *voor*vlakke van elk dezer dagob-voetstukken prijkt een
zittend mans- of vrouwebeeldje, met een bloemvaas of een reuk-
offer of met beide.

De *achter*vlakten van deze nis- en dagob-tempeltjes vormden —
en voor een deel vormen ze ook nu nog — een (vroeger) door-
loopende kroonlijst, die de torentjes en de dagob's droeg, en

⁽¹⁾ Even goed als de vele *engelen*, door onze schilders op hun werken ge-
maald, niet allen een *GABRIEL* of een *MICHAËL* voorstellen.

daaronder een enkel muurvak, dat, alle insprongen van den zes-en-dertig-hoek volgend, slechts door de vier poortgebouwen afgebroken werd, die een herhaling op grooter schaal van de nistempeltjes te zien gaven. De nissen waren dáár door de veel grootere poorten vervangen en tot op de, daaronder doorlopende, trappen doorgetrokken.

Die trappen waren en zijn nog de zwakke punten van 't bouwplan.

Ongelijk in hoogte en diepte der treden, nemen ze soms een groot deel van den vloer der omlopende galerijen weg. Ook de poortgebouwen, die hen van terras tot terras overdekten, maar die nu grootendeels verdwenen zijn, waren minder nauwkeurig geëvenredigd aan 't geheel en daardoor niet altijd even stijlmatig en schoon. Toch blijkt nog duidelijk genoeg, uit wat ervan overgebleven is, dat de zijposten van die poorten — evenals die van elke nis — door de slangenlichamen van twee *nâga's* gevormd werden, wier staarten boven de poort in den muil van een monsterkop samenliepen. Wij vonden ditzelfde motief reeds om de nissen en aan de trapleuningen van de *tjandi's Mendoet* en *Pawon* en vinden 't aan alle boeddhistische tempels op Java terug, vooral ook in de vlakte van *Parambanan* en aan de bouwvallen van de tempelgroep van dien naam wier boeddhistisch karakter minder licht erkend wordt ⁽¹⁾.

Aan den voet van de poort (of van de nis) eindigen die *nâga*-lichamen in naar buiten gekeerde mythische monsterkoppen, die op 't eerste gezicht meer aan olifanten dan aan slangachtige dieren doen denken, omdat de bovenlip doorgaans (niet altijd) in een olifantssnuit overgaat, die omgekruld op 't voorhoofd ligt. Daarom zagen WILHELM VON HUMBOLDT en na hem alle volgende europeesche onderzoekers, ook onze LEEMANS, in die gedrochtelijke figuren olifantskoppen, zonder te bemerken dat die in de zijposten der poorten en nissen in slangelichamen overgingen, en zonder dus ook 't verband te zien tusschen die koppen en den monsterkop boven de poorten en nissen.

(1) Zie mijn: „Oudheidkundige Aanteekeningen” I, bl. 8 en vv..

Ik zelf heb die dwaling jarenlang gedeeld en zelfs aanvankelijk nog tegenover den koning van 't boeddhistische *Siam* verdedigd, den eerste, voorzoover ik weet, die haar bestreed, totdat Z. M. mij ten slotte door logische redeneering overtuigde (1).

De *nāga* vertegenwoordigt een aan 't boeddhisme vijandige macht, en 't monster dat die macht bedwingt, door dien vijand den staart te vermorzelen, zou volgens de *Siam'sche* meening *Rahoe* zijn, die ook de zon gedurende elke eklips tracht te verblinden.

Dat is begrijpelijk, omdat die *Rahoe* altijd als een kop, zonder meer, afgebeeld wordt, nadat zijn lichaam, door *Indra's* bliksem van den kop gescheiden, in zee gevallen en verongelukt was.

Toen ik later echter deze verklaring van den koninklijken Boeddhist aan de leden van de *Mission archéologique de l'Indo-Chine* mededeelde, meende de directeur dezer missie (en van de latere *Ecole française d'Extrême-Orient*), M. LOUIS FINOT, een man van erkend gezag op indo-archaeologisch gebied (ook volgens professor KERN), dat die monsterkop niet *Rahoe*, maar *Garoeḍa* voorstelde, den bekenden verdelger der *nāga's*. En toen ik daartegen aanvoerde, dat ik dien *wāhana*, 't rijdier of den zonnearend, van den god *Wishnoe* nooit anders dan als een vogel, of als een mensch-vogel met vleugels en klauwen of minstens met een roofvogelsnavel, had afgebeeld gezien, verzekerde de fransch-indische geleerde mij, dat hij afbeeldingen van *Wishnoe* kende, die op zulk een monsterkop zonder meer gezeten waren (2).

Later vond ik zulke *garoeḍa*-koppen met roofvogelklauwen (met 3 of ook wel 4 vóorteenen) (3).

(1) Zie mijn opstel: „Een boeddhistenkoning op den *Bārāboedoe*” in 't *Tijdschrift v. Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde* van 1896, Volgens Dr. F. HOMMEL is 't sanskrit *Nāga* gelijk aan olifant. Zie zijn: „Gedenkteekenen van het oude oosten als bron v. d. Natuurwetenschappen” in de vertaling in de *Wetenschappelijke Bladen* van Juni 1900.

(2) *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*, I, no. 1 p. 21—22.

(3) *Hindoebouwvallen in de Parambananvlakte*, bl. 93, en mijn: „Voorloopige eerste Catalogus,” bl. 8—10, en mijn kieschheidshalve niet in den handel gegeven verweerschriften: „Een Verdediging en een aanklacht” en „Vervolg” daarop en: „De archaeologische vereeniging,” alle in 1900 en 1901 uitgegeven bij G. C. T. VAN DORP & Co. te Semarang.

Voor 't overige is *Garoeđa*, de trouwe dienaar van den god, die zich volgens de Boeddhisten der noordelijke kerk voor de negende maal in hun *Boeddha* openbaarde, ook de natuurlijke verdediger van die kerk en de verdelger van haar onderwereldschen vijand.

Nu twee jaren geleden vond ik in den vorm van den javaanschen *këris*, den veelal met een olifantssnuit en -lip getooiden *nâga*, een onbetwistbaar bewijs voor de waarheid onzer opvatting van dat *nâga*-symbool (1).

Maar wij staan vóór de oostelijke trap of voor de steenen die daarvoor in de plaats gesteld zijn.

Ook de fraaie leuning, boven uit een monstermuil ontspringend en beneden in een *nâga*-kop met omhoog gekrulden olifantssnuit uitlopend, bestaan niet meer (2).

Acht hooge treden brengen ons op de eerste galerij (3).

Al dadelijk treft het ons dat de beide muren of wanden met twee boven elkander geplaatste reeksen van rijk omlijste beeldwerken behouwen zijn, blijkbaar eerst nadat die muren uit de hen samenstellende steenblokken waren opgebouwd; en dat boven die beeldwerken onder de kroonlijst van den *achterwand* een doorlopende band van keurig bloemwerk aangebracht is. De beelden zijn alle in *hoog*-verheven stijl bewerkt en dus geen *bas-reliefs* maar *haut-reliefs*.

De bovenreeks van den voorwand bekleedt de een weinig terugwijkende achtervlakten van de bovengenoemde nis- en dagob-tempeltjes.

Op den *achtermuur* staan dergelijke tempelgroepen, maar die *alle*, ook de nistempeltjes, met dagob's en kegels gekroond zijn.

Ook de drie volgende en hoogere muren dragen zulke tem-

(1) Zie mijn in 't *Internationales Archiv für Ethnographie* van dit jaar verschijnende verhandeling: „*Het edelwapen van den Javaan*” en mijn: „*Vorderingen der pamor-smeedkunst*” (II, VAN INGEN, Soerabaja). Ook mijn „*Oudheidkundige Aanteekeningen*” I en II en mijn in de vorige noot genoemde verweerschriften.

(2) Zoowel die *Nâga* als *Garoeđa* zijn *mythische* wezens, die verschillende gestalten aannemen.

(3) De tweede omgang volgens Dr. C. LEEMANS in 't door de Regeering in 1873 uitgegeven plaauwerk: „*De Bôroboedoer op het eiland Java*.”

pelgroepen en onder de kroonlijsten hunner buitenwanden een voor elken muur gewijzigden, maar altijd schoon gedachten band, uit sierlijke rozetten en bloemslingers met vogels gevormd.

In 't geheel droeg de Baraboedoer op de vijf ringmuren 432 nissen met Boeddha-beelden, die we later zullen bespreken ⁽¹⁾.

Thans wenden we ons links, om onze rondwandeling langs de beeldwerken der *bovenreeks* van den *achterwand* te beginnen. Zij is de eenige die nog bijna geheel bewaard is gebleven en een vrij goed verklaarde rij van opvolgende gebeurtenissen te zien geeft, die 't leven van den Boeddha SIDDHÂRTA GAOETAMA, den *Sjâkjamoeni*, schetsen van vóór zijn geboorte tot aan zijn dood ⁽²⁾.

Wij kunnen slechts enkele van die 120 beeldwerken vluchtig bespreken, die 't best verklaard zijn. Die van de benedenreeks en van de *beide* rijen van den voorwand van deze, en de *enkele* rijen van de beide wanden der drie volgende galerijen gaan we voor een deel zwijgend voorbij. Ze zijn nog niet alle verklaard en vele zoo erg geschonden dat geen verklaring meer mogelijk schijnt. Andere zijn geheel verloren gegaan. Van de nog duidelijk bewaard geblevene kan men in algemeenen zin zeggen, dat ze veelal een vereering van den Boeddha, van dagob's of *tjaitja's*, van *bodhiboomen* of misschien ook van bepaalde relikwiën tot onderwerp hebben ⁽³⁾. Soms ook uitdeelingen van spijzen, of andere geschenken, een prediking, een dierenfabel of een tooneel uit de vroegere levens van den Boeddha als mensch of dier; ook echter voorstellingen van bepaalde Hindoe-goden als *Bodhisatwa's* of voorloopers van den Boeddha, den Verlosser van deze wereld ⁽⁴⁾.

(1) Op den benedenmuur.	4 × 26 = 104
op den tweeden „	4 × 26 = 104
op den derden „	4 × 22 = 88
op den vierden „	4 × 18 = 72
en op den vijfden „	4 × 16 = 64
dus te samen	432

⁽²⁾ De eerste verklaring van deze reeks danken wij aan den oostenrijkschen teekenaar in nederlandsch-indischen dienst F. C. WILSEN.

⁽³⁾ Zie beneden.

⁽⁴⁾ Op die vroegere levensvormen of *djâtaka's* komen we nader terug.

Enkele beeldwerken zijn waarschijnlijk zuiver symboliek. 't Aantal krom vroeger tot meer dan 2000 (5).

(5) Ongerekend die van de voorvlakten der meer dan 400 kleine dagob's telde men er:

op den buitenmuur, boven	408
" " " beneden	160
op den voorwand der eerste galerij	568
op den achterwand	240
op de tweede galerij vóór	192
" " " " achter	108
derde galerij, vóór	165
" " " " achter	88
vierde galerij, vóór	140
" " " " achter	72
dus in 't geheel	2141

VII

Wij vangen onze wandeling links van de oostertrap aan, om met de zon van 't noordelijk halfronde (1) door 't zuiden, westen en noorden naar ons uitgangspunt terug te keeren. We zullen deze naar die zon geregelde volgorde telkens op dezen en andere boeddhistische bouwvallen terugvinden; zij is een getuigenis te meer van den noordelijken oorsprong van 't javaansche Boeddhisme (2).

Ook de Siameezen volgden deze richting en beweerden dat een omgang *rechts* om den boeddha of de dagob, dus met de linkerzijde daarheen gekeerd, onkunde of gebrek aan eerbied zou verraden.

Om den bezoeker 't vinden van de enkele beeldwerken gemakkelijk te maken, zullen we die telkens van de voorafgaande trap of van den eersten tot en met den negenden muurhoek na elke trap tellen en bij de oostertrap aanvangen.

De eerste tafereelen verhalen wat aan de geboorte van den Boeddha voorafging.

't *Vierde* van de reeks (No. 7 van de afbeeldingen van WILSEN in 't door Dr. LEEMANS geschreven werk), of 1 na den *eersten* hoek, stelt vermoedelijk den vierden *Bodhisatwa* of aanstaanden *Boeddha* voor, zijn lotustroon aan de zijde der drie vorige *Dhjáni-Boeddha's* verlatend, om uit den hemel naar de menschenwereld op aarde af te dalen.

Men kan tegen deze opvatting aanvoeren, dat de noordelijke kerk *vijf* Dhjáni-Boeddha's aanneemt en door een bepaalde houding der handen (de z.g. *moedrâ*) en andere kenmerken onderscheidt, en dat hier slechts *vier* Boeddha's afgebeeld zijn, en deze al die kenmerken missen of, juister, allen, behalve de van

(1) Van noordelijk Vóor-Indië, waar 't Boeddhisme ontstond.

(2) 't Verband van dit feit met den schijnbaren loop der zon voor de bewoners van 't noordelijk halfronde, waarin Vóor- en Achter-Indië liggen, werd, voorzover ik weet, nog door niemand vóor mij (in 1887) aangetoond.

Toch is 't een gewichtig feit voor hen, die in den Boeddha een *zonnegod* zien.

zijn troon oprijzende vierde, de *moedrá* van den *vierden* Boeddha hebben. Maar die *moedrá's* hebben ook nog een andere beteekenis, ook in *Siam* en andere *zuid-boeddhistische* landen, waar men geen *Dhjáni*-Boeddha's kent. Zoo spreken de *beide* handen in den schoot, met de palmen naar boven, van *overdenking* en wellicht ook nog van de rust van 't *nirwána* of van den dood, zooals wij op de beide laatste beeldwerken van deze zelfde reeks zullen zien. 't Is mogelijk dat daarom deze houding aan de drie eerste *Dhjáni*-Boeddha's gegeven werd, wier levenstaak immers afgelopen was en die dus de rust van 't *nirwána* waren ingegaan, en dat de *viijfde* *Dhjáni*-Boeddha *niet* mede afgebeeld is, omdat diens levenstaak nog niet begonnen was, toen *Adi-Boeddha*, de onstoffelijke *oer-Boeddha*, zich pas voor de vierde maal in den Verlosser van *deze* wereld inkarneerde. De *viijfde* bestond toen en bestaat ook nú nog niet.

Als dit beeldwerk echter juist verklaard is, dan getuigt het ook van 't *mahájánistisch* karakter van den bouwval, waartegen de koning van *Siam* in 1896 aanvoerde dat *alle* Boeddha-beelden 't monnikskleed der *Hinajánisten* dragen, dat den rechterschouder en -arm *niet* bedekt, en niet dat der *Mahásánisten*, dat de *beide* schouders bekleedt.

Verder zuidwaarts treffen we meer dan één voorstelling aan van Boeddha's ouders, den *SjákJa*-koning van *Kapilawastoe*, *SJOEDHÓDANA*, en zijn eerste gemalin *Mâjá*, geëerd om de verwachte gebeurtenis, de aanstaande geboorte van den goddelijken zoon.

't *Twaalfde* (23 W. L., 1 na den *vierden* hoek) is een symbolische aanduiding van Boeddha's afdaling uit den hemel in een door hemellingen boven wolken voortbewogen draagkoets.

't *Dertiende* (25 W. L., 2 na den *vierden* hoek) teekent *Mâjá* in haar slaap, door dienaressen bewaakt, in een droom den Boeddha, in de gestalte van een door lotuskussens gedragen olifant, uit den hemel in haar schoot ontvangend ⁽¹⁾.

⁽¹⁾ Een der dienaressen kneedt haar, zooals de Javanen dat nu nog doen (*pidjêl*); een andere wuift haar met een wasier koele lucht toe of verjaagt hinderlijke vliegen en muggen.

't Zeven-en-twintigste (53 W. L. achste hoek, 1) vertoont ons Mâjâ op reis naar de ouderlijke woning, om volgens landsgebruik dáar haar bevalling af te wachten. Zij komt echter niet verder dan tot den lusthof *Loembini*, en 't volgende beeld (55 W. L., hoek *negen*, 1) zegt ons hoe zij dáar, staande onder een boom, den Boeddha uit haar zijde geboren zag worden, en hoe deze *onmiddellijk daarna zeven schreden naar elk der vier hemelstreken en evenzooveel schreden naar 't zenith deed*, als een teeken van zijn aanstaande heerschappij over de *vijf* werelden ⁽¹⁾.

Een regen van lotusbloemen daalt op hem neder en lotusplanten ontluiken onder zijn beide voeten bij elken tred. De maansikkel aan zijn achterhoofd moet op zijn hemelschen of misschien op zijn vorstelijken oorsprong wijzen ⁽²⁾.

Op de volgende beeldwerken wordt de jonge koningszoon. meestal op vaders knieën, door brahmanen en leeken gehuldigd, Zijn moeder zien we niet meer, omdat zij (als elke Boeddha-moeder) zeven dagen na zijn geboorte stierf.

Misschien heeft het *een-en-dertigste* beeld (61 W. L., 1 na de *zuider-trap*) betrekking op den brahmaan die de Boeddha-teekens aan SIDDHÂRTA's lichaam ontwaart en zijn toekomstige grootheid voorspelt, echter in een anderen zin, dan de koning wenschte.

Op 77 en 79 (W. L., hoek *twee*, 5 en 6) komen dergelijke tooneelen voor, wat trouwens meer gebeurt.

(1) Ik meen op 't verband tusschen deze voorstelling en de plaatsing der *vijf* Dhjâni-Boeddha's op de hoogste (ronde) terrassen, tegenover 't *zenith*, en op de ringmuren, tegenover de vier hemelstreken, te mogen wijzen.

(2) Dr. LEEMANS zag indien maansikkel de tippen van een hoofddoek. Had hij de beeldwerken zelf gezien, dan zou hij zich niet zoo vergist hebben. SIDDHÂRTA draagt een kroon (*makoeta*) en daaronder past geen hoofddoek, evenmin als onder de javaansche *koeloeq* of statiemuts. Zulke maansikkels zagen we ook de kinderen van den koning en de koningin op de beide beeldwerken vóór den ingang van de *tjandi Mëndoet* dragen, maar zonder hoofddoeken.

KERN zegt dat Boeddha zoowel 't ontwaken van de *zon* als van de *maan* beteekent en beide hemellichamen worden ook op andere beeldwerken van den Bârâboedoer met Boeddha in verband gebracht. Had de Regeering LEEMANS, vóórdat hij zijn werk schreef, naar Java gezonden, hij zou ook geen *scnté*-blad (*Alocasia macrorrhiza* SCHOTT., dus een Aroïdee) voor een *pisang*-blad (*Musa* L.) gehouden, maar gezien hebben hoe de Javanen ook dat blad nog altijd als een noodregenscherm gebruiken, en hij zou hebben begrepen waarom 't in vroeger tijd, evenals de koeharen vliegen-waaier (*tjémara*), den heiligen en vorsten als *ampilan* nagedragen werd.

't *Negen-en-veertigste* (97 W. L., hoek *vijf*, 4) aan de westzijde, schetst ons SIDDHĀRTA's meesterschap boven anderen, ook in mannelijke kracht. In een huwelijkswedstrijd (*swajamwara*) spant hij den boog, dien geen ander spannen kan, en drijft hij den pijl door zeven *klapa*-stammen (*kokos*) heen. Hij wint daarmee de hand van zijn nicht RASJODARĀ, de schoonste aller *Sjākja*-maagden ⁽¹⁾.

Vier andere beelden gelden de vier ontmoetingen buiten 't paleis, die hem, ondanks alle vaderlijke voorzorgen, de ellende van 't menscheijk leven openbaarden. Wat konden die voorzorgen trouwens baten tegenover hemelsche wezens, die alleen aan hem en aan zijn stalmeester en gids verschenen, om den aanstaanden Boeddha te bewegen afstand te doen van wereldsche grootheid en huiselijk geluk; om vader, vrouw en kind te verlaten en in een leven van afzondering, van ontbering en boeteoefening, van zelfverloochening en zelfbeheersching, kracht te winnen voor de vervulling van zijn hemelsche taak: de verlossing van 't lijdende menschedom?

Eerst treft hem buiten de *oosterpoort* 't gezicht van een afgeleefden grijsaard (111 W. L., 6 na den *zevendén* hoek); daarna de *zuiderpoort* uitrijdend, ontmoet hij een zieke in doodstrijd (113 W. L., hoek 8, 1); later buiten den *westelijken* toegang, getuigt een lijk van 't einde van alle leven (115 W. L., hoek *negen*, 1), en eindelijk, buiten de *noorderpoort*, leert een bedelmonnik of *bhiksjoë* hem hoe men 't leven en den dood overwinnen kan en vrede vinden in de beheersching van allen zinnelijken lust (117 W. L., hoek *negen*, 2).

Op 't *een-en-zestigste* beeldwerk (121 W. L., 1 na de *westelijke* trap) bespreekt hij zijn voornemen met zijn teleurgestelden vader. De slapende wachters of dienaren wijzen op den nacht, die daarmee voorbijgaat.

⁽¹⁾ Ook *Gopa* genoemd. Volgens sommigen zijn dit de namen van twee vrouwen en als 't 45e beeld (107 W. L.) hem in 't volle genot van zijn huiselijk geluk voorstelt, dan moet de ontwerper ervan aan twee vrouwen gedacht hebben.

Seilon'sche schrijvers verhalen dat 4000 mannen den boog niet konden spannen en dat de slag van zijn pees 7000 mijlen ver gehoord werd. Dit bruidwinnend boogschot wordt ook in andere legenden—in de *Ramājāna* aan RĀMA en in de *Mahābhārata* aan ARMOENA—toegedicht. In HOMEROS' *Odyssea* beproeven PENELOPE's minnaars 't vergeefs met ODYSSEUS' boog, waarop deze allen door zijn meestershot overtuigt en doodt.

Op de beide volgende beelden (123 en 125 W. L., 2 en 3 na de trap) deelt hij zijn besluit aan zijn vrouw (of vrouwen) mede, en de denkende houding, maar ook de grootere lichtschijf, die den hooger en zetel kroont, waarop hij den laatsten nacht tusschen de slapende vrouwen en dienaressen doorwaakt, spreken van de heilige levenstaak, die hem voor altijd boven de zijnen verheft.

't Volgende tafereel (127 W. L., 1 na den *eersten* hoek) zegt ons hoe hij, ondanks gesloten deuren en (slapende) poortwachters, huis en hof verlaat om op 't edele zonnepaard KANTHAKA 't leven van den behoeftigen zwerver in den vreemde tegemoet te gaan. 't Lotuskussen, dat hem nu weder draagt, evenals toen hij op de aarde nederdaalde, en dat ook KANTHAKA op 't volgende beeld (129 W. L., 1 na den *tweeden* hoek) door de lucht voert, getuigt wederom van zijn hemelsche zending.

Dan volgt het afscheid van zijn dienaar TJHANDA (131 W. L., *tweede* hoek, 2) en ontdoet hij zich van zijn vorstelijke kleeding (133 W. L., *tweede* hoek, 3), van haartooi en wapens (135 W. L., *tweede* hoek 4 en volgende), en aanvaardt hij, in 't schamele jagershemd — 't eerste, door lang gebruik geel geworden, monnikskleed — achterblijvend, 't leven van den denkenden askeet, welks heiligende kracht herhaaldelijk door lotuskussen en lichtschijf aangeduid wordt.

Vruchteloos tracht Mâra, de booze geest der duisternis, hem tegen te houden, door hem de heerschappij over de vier werelden (oost, zuid, west en noord) aan te bieden ⁽¹⁾. Reeds heeft SIDDHÂRTA, ver van zijn vaderstad, 't nieuwe leven aangevangen, dat hem voortaan op den naam van den wijzen *Sjâkja* (*Sjâkja-moeni*) aanspraak geeft ⁽²⁾.

De volgende beeldwerken toonen ons den boeteling als Boeddha gekleed, met de *oerna* en de *tiara*, den haarkring op 't voorhoofd en den haarknoop op de kruin, met lotuskussen en lichtschijf, gehuldigd door vorsten en minderen, door priesters en leken, mannen, vrouwen en hemellingen.

't *Twee-en-zeventigste* (141 W. L., hoek *drie*, 1) teekent hem onderriicht vragend aan den wijzen brahmaan ALARA, die

⁽¹⁾ Over de vijfde, 't *zenith*, had de Booze niets te zeggen.

⁽²⁾ Volgens anderen beteekent *moeni* kluizenaar of askeet.

hem, den wijzere, niets leeren kan ⁽¹⁾. De meerderheid van den SJÂKJA spreekt uit zijn Boeddha-houding en zijn lotustroon.

Op 't volgende (143 W. L., 1 na den *vierden* hoek) zien we hem bij een anderen wijze. OEDRAKA ⁽²⁾, dien hij, als ook deze zijn mindere blijkt, met *vijf* van diens leerlingen weder verlaat.

Op 't dan volgende (145 W. L., 2 na den *vierden* hoek) nadert hij *Râdjagriha* ⁽³⁾, de hoofdstad van 't rijk van *Magadha*, welks koning, BIMBISÂRA, met diens gemalin, hem bezoekt en hem de helft van zijn rijk aanbiedt, maar de Bodhisatwa zoekt geen wereldsche grootheid.

De beide eerste tafereelen van de noordzijde (151 en 153 W. L. *vijfde* hoek, 1 en 2) plaatsen hem met zijn vijf volgelingen aan den oever van een beek, vruchteloos kracht tot wijsheid zoekend in onthouding en boete. Daarom breekt hij met dat leven en met zijn leerlingen, die hem afvallig wanen en verlaten, om elders hun boetelingsleven voort te zetten. Zes jaren lijdens hebben den wijzen SJÂKJA overtuigd dat een gezonde geest slechts in een gezond lichaam wonen kan.

Onverbeterlijk heeft de beeldhouwer van deze tafereelen den weerzin der leerlingen in de veranderde denkwijze van den Meester geteekend in de houding van hun woordvoerder. De handen van dien man zijn een meesterstuk van zeggingskracht. 't Zou een onherstelbaar verlies zijn als die handen verloren gingen, die voor den roover trouwens niet meer de waarde zouden hebben, die hun verhouding tot de armen en 't lichaam hun geeft. Niets is echter veilig voor de roofzucht van onzinnige toeristen-verzamelaars.

't *Een-en-tachtigste* beeldwerk (161 W. L., hoek *zeven*, 1) leert ons hoe *Soedjâtâ*, de dochter van een dorpshef, den van uitputting haast bezwijkenden boeteling verzorgt en met voedzame melk laaft.

Een ongeveer gelijke voorstelling zien we op 't *vier-en-tachtigste* beeld (167 W. L., hoek *zeven*, 4). Zulke herhalingen komen meer voor, doch ze zijn zeldzaam.

⁽¹⁾ LEEMANS noemt hem ARALA KALAMA.

⁽²⁾ Bij LEEMANS ROEDRA.

⁽³⁾ De Javanen zouden nu *grija râdjâ* zeggen, d. i. 't koningshuis.

Eindelijk heeft SĀKJA MOENI zijn doel bereikt. Alle kennis is zijn deel geworden en de waarheid zijn kracht. Hij is gerijpt om als *Boeddha*, de *Verlichte*, 't *ontwakende hemellicht*, in de door duisternis gedrukte wereld op te treden, de ware leer, de *dharma*, te prediken en de menschen van zonde te verlossen.

Op een hoop biesen onder een vijgeboom gezeten, die daarna als de *boom der kennis*, de *bodhidroema*, geheiligd is geworden strijdt hij zijn laatsten strijd met den Booze, die, ook nu weder overwonnen, voor altijd van hem wijkt.

Op 't *vier-en-negentigste* beeld (187 W. L., 't eerste na den *eersten* hoek na de *westelijke* trap) zien wij hoe de wapens van demons of valsche goden als onschadelijke bloemen op hem neervallen. Een tweede grootere lichtschijf spreekt van zijn klimmende kracht, de heerlijkheid der in volle stralenluister opgaande zon.

't Volgende beeld (189 W. L., 1 na den *tweeden* hoek) verhaalt ons hoe hem MĀRA, door de aanlokkelikheden van zijn dochters, de *apsarasa's* (de rozige morgennevels [KERN]), te bedwingen zoekt. Maar al neemt zelfs één dezer nimfen de gedaante aan van JASHÓDARĀ, RĀHOELA-mata (de *moeder* van RĀHOELA, SIDDHĀRTA 's zoon), hij leeft voortaan een leven van *liefde*, dat alle schepselen zegenend omvat.

Predikend en geëerd trekt hij naar *Banaras* (*Benarès*), zooals de laatste beeldwerken der noordzijde ons leeren.

Op 't *honderd-zeventiende* (233 W. L., *achtste* hoek, 1) verkondigt hij de waarheid aan de vijf teruggevonden leerlingen, nu voor altijd zijn trouwe volgelingen en zijn eerste apostelen ⁽¹⁾.

De drie laatste beeldwerken van de gansche reeks, en die ons tot ons uitgangspunt bij de oostertrap terugvoeren, spreken van Boeddha's grootheid, maar niet van zijn reis naar zijn geboortestad en van de bekeering van vader en zoon, van vrouw en stiefmoeder, de eerste boeddhistische nonnen. 't Voorlaatste (237 W. L., 2 na den *negenden* en *laatsten* hoek) wijst ons op zijn dood, want de lijkwassching, die daar afgebeeld is, kan alleen den *doode* gelden, al schijnt ook de zittende houding van den gestorvene

⁽¹⁾ Wie die 5 apostelen in een vroeger leven waren, zal een andere rij beeldwerken aan den voorwand van deze galerij ons leeren. bl. 50 en 51.

daarmee in strijd ⁽¹⁾. Maar die houding op den lotustroon, met de *beide* handen in den schoot, is de houding van overdenking of ook die van volkomen rust, die aan 't *nirwāna* voegt, en die daarom ook aan de drie eerste *Dhjáni-Boeddha's* op 't *vierde* beeld van deze reeks gegeven is. Ook die van den vierden *Dhjáni-Boeddha*, AMITĀBHA, die op de vier benedenmuren 't westen beheerscht, tegenover de ondergaande zon, en met deze van de volbrachte dag- of levenstaak spreekt.

Achter den doode staan twee *monniken*, die 't lijk uit hun vazen met reinigingswater begieten, voordat de verbranding een einde maakt aan 't stoffelijke bestaan.

Op 't laatste beeldwerk (239 W. L., 3 na den *laatsten* hoek) troont de Boeddha in *dezelfde* houding, als verheerlijkte doode, als de onsterfelijke TATHĀGATA, die, ondanks zijn stoffelijken dood, voortleeft in zijn heilige leer en als zoodanig nooit sterven kan.

(1) Ongeveer op dezelfde wijze wordt op een der beeldwerken te *Parambanan* de dood van koning DASJARATHA, den vader van RĀMA, voorgesteld. Zie mijn door 't Koninklijk Instituut in 1893 uitgegeven werk, plaat XVII, C 7 en mijn te Semarang uitgegeven „*Hindoebouwwallen in de Parambanan-vlakte.*”

VIII.

Toen ik, meer dan 30 jaren geleden, den machtigen bouwval begon te bestudeeren, meende ik, zooals ik later in mijn eerste opstel over den *Bârâboedoer* schreef ⁽¹⁾, dat vele andere beeldwerken, althans van de onderste reeks van den achterwand en van de bovenste van den voorwand van deze eerste galerij, voorstellingen gaven van de *vroegere levens* van den Boeddha, van de *djâtaka's* van den man, die door alle Boeddhisten van de noordelijke en van de zuidelijke kerk als de Verlosser van *deze* wereld geëerd wordt, de vóór ongeveer 24 eeuwen voor de laatste maal herboren Dhjâni-Boeddha der *Mahâjânisten*, die na 't volbrengen van zijn hemelsche taak de rust van 't *nirwâna* is ingegaan, doch om zich later nog eenmaal aan een volgende wereld te openbaren, als de Verlosser van nu nog niet bestaande wezens.

Toen ik in Juli 1896 den koning van *Siam* drie dagen achtereen op den bouwval rondleidde, uitte deze koninklijke Boeddhist dezelfde onderstelling, bepaaldelijk ten opzichte van de benedenreeks van den achterwand van deze eerste galerij.

Maar die *djâtaka's* waren voor mij ontoegankelijk, zoolang geen overzetting van den oorspronkelijken *sanskrit*- of *pali*-tekst ⁽²⁾ in een der mij bekende talen bestond.

In 1893 begon professor J. S. SPEYER in de *Bijdragen* van 't Koninklijk Instituut een engelsche vertaling van 34 van deze legenden, ontleend aan een sanskrit-handschrift, de *Djâtakamâlâ* of *geboorte-verhalen-krans* ⁽³⁾. En in diezelfde *Bijdragen*, maar van 1897, gaf professor KERN een vertaling van een opstel van den russischen indoloog SERGIUS E. OLDENBURG — t. m. voorzooover

(1) In *de Indische Gids* van 1887.

(2) De geschriften der Mahâjânisten zijn in 't *sanskrit*, die der Hinajânisten meest in 't *pali* geschreven.

(3) SPEYER en andere sanskrit-geleerden schrijven: *Jâtaka*, volgens een overeengekomen schrijfwijze, die de *dj* door de *j*, de *j* door de *y*, de *ty* door de *c* weergeeft enz. Daar ik echter ook voor *leeken* schrijf, die dat schrift niet kennen, tracht ik die medeklinkers zoo goed mogelijk door onze eigen konsonanten uit te drukken en schrijf daarom ook *tjakra* en *tjaitja* voor *cakra* en *caitya*., wat velen *kakra* en *kaitja* zou doen zeggen.

dat den Bārāboedoer betrof — over de voorstellingen van enkele *djātaka's* aan verschillende boeddhistische monumenten, waarover Dr. KERN trouwens reeds de goedheid had gehad mij schriftelijk in te lichten.

Daardoor werd het mij mogelijk in de beide genoemde reeksen eenige van de in SPEYER's *Yātakamālā* behandelde legenden duidelijk te herkennen, en bovendien nog enkele andere elders aan te wijzen.

En eindelijk gaf SPEYER in de *Bijdragen* van dit jaar nog een uitvoerig verhaal van de door OLDENBURG slechts zeer vluchtig aangeduide *Maitrakanjaka*-legende, die op 6 beeldwerken van de *benedenreeks* aan den achterwand uitgebeeld was, waarvan OLDENBURG echter slechts 5 genoemd had ⁽¹⁾.

In November 1899 bezocht ik den Bārāboedoer om al die beeldwerken achtereenvolgens na te gaan, voorzover ze nog bestonden en niet verloren gegaan of onherkenbaar geschonden waren geworden, sedert de door OLDENBURG bestudeerde platen voor LEEMANS' werk geteekend werden.

Jammer, dat die teekeningen niet volkomen getrouw en vertrouwbaar zijn, doch daarover later.

Ik zal die beeldwerken nu achtereenvolgens zoo kort mogelijk behandelen, telkens wederom de cijfers noemend, die daaraan toekomen, als men ze van de voorgaande trap en daarna van den eersten tot en met den negenden muurhoek telt, en wederom van de *oostelijke* trap uit, en zuidwaarts omgaan. Ik moet daarbij, evenals in LEEMANS' werk geschied is, de weggevallen en dus *ontbrekende* beeldwerken — en er zijn vele daarvan aan den voorwand verloren gegaan — meetellen, omdat anders de nummers na elk nieuw verlies waardeloos zouden worden.

Hoekbeelden noem ik die beeldwerken, die twee zijden van een muurhoek innemen en op de platen in LEEMANS' boek door een loodlijn in tweeën gedeeld zijn.

Beginnen we met de *bovenreeks* aan den voorwand na de *oostelijke* trap.

Tweede hoek, 3, 4 en 5 (W. L., 16, 17 en 18) (2).

⁽¹⁾ „De koopman, die tegen zijn moeder misdreef.” *Bijdragen* 1906; tweede aflevering, bl. 181 en vv..

⁽²⁾ Plaat CXXXVIII en vv..

Eens leefde de Heer als een *vermogend man*, die veel weldeed. Toen hij eens van zijn maal opstond om een monnik den bedelnap te vullen, opende MÂRA, de Booze, een afgrond vóór zijn voeten, waarin de hel vlamde. Maar ongedeerd doorschrijdt de Heer den afgrond en beschenkt den monnik, in werkelijkheid een *Pratjeka-Boeddha*, een hemelschen heilige, die daarop in een schitterende wolk verdwijnt.

Op 3 zien we den weldoener met zijn giften; op 4 doorschrijdt hij de hel en op 5 vaart de monnik ten hemel.

De hel wordt voorgesteld door veroordeelden in een ketel met kokenden inhoud.

Tweede hoek 11 en 12 (W. L. 24 en 25).

De *Bodhisatwa* bewoonde eens als *haas* een door vele kluizenaars bezochte wildernis. Zijn gezag over alle andere dieren werd tot in den hemel geroemd. Om hem te beproeven daalde INDRA, de hemelheer, in de gedaante van een uitgeputten reiziger tot hem neer. Een otter brengt hem visschen, een jakhals een hagedis en een schotel zure melk (door een anderen reiziger achtergelaten) en een aap sappige vruchten, om den man te verkwikken. Maar de haas, die niets dan bitter gras te geven had werpt zichzelf op een (door INDRA's wil ontstoken) vuur, om geroosterd den arme tot voedsel te dienen. Doch dan herneemt INDRA zijn goddelijke gestalte, heft den haas ongedeerd uit de vlammen op en brengt hem naar den hemel, waar hij zijn eigen paleis en dat van de *déwa's*, alsmede de *maan* met het beeld van den haas ⁽¹⁾ versiert.

Op 11 brengen de dieren aan INDRA hun gaven en op 12 gaat de haas zich in 't vuur werpen.

Tweede hoek, 18, 't hoekbeeld en 1 en 2 na den *derden* hoek (W. L. 31, 32, 33 en 34).

De Heer als *koning* van een gelukkig volk. Vijf *jaksha's* (demonen), door KOEWERA, den onderwereldschen god van den rijkdom, uit diens rijk verbannen, komen hem verzoeken om hem ten val te brengen. Zij verlangen van hem een goed maal, maar weigeren 't beste dat de koning hun laat voorzetten en eischen menschenbloed en menschen vleesch

⁽¹⁾ Dat onze landgenooten 't „mannetje in de maan” noemen.

De Heer wil hen niet onbevredigd laten gaan, maar evenmin een van zijn onderdanen opofferen, en biedt hun dus zijn eigen bloed en vleesch aan, ondanks den tegenstand van zijn ministers en hovelingen.

De demonen bekeeren zich en erkennen 's konings heilgheid, en dan vermaant deze hen voortaan 't kwade te laten en 't goede te doen (ook o. m. geen bedwelmden drank te drinken).

INDRA komt uit den hemel neer om den Heer te loven en zijn wonden te genezen.

Op 18 en op 't hoekbeeld ontmoeten de jaksha's een herder, die de deugden van den koning roemt. Op 1 en 2 zien we hen bij den koning.

Deze *vijf jaksha's* werden later als menschen herboren en waren de eerste leerlingen, die den SJAKJA-moeni volgden en weer verlieten, maar om zich ten slotte weder bij den Boeddha aan te sluiten en zijn eerste apostelen te worden ⁽¹⁾.

Vierde hoek, 3, 4 en 5 (W. L. 37, 38 en 39).

Nu was de latere Boeddha de *zoon en erfprins* van den koning SAMDJAJA. Eens, zijn witten olifant berijdend, ontmoette hij eenige brahmanen, die namens hun koning den olifant van hem verlangden. Hij stijgt af en geeft hun 't edele dier.

Om die dwaze daad verbant zijn vader hem, op aandrang van zijn hovelingen. Met MADRÎ, zijn vrouw, en hun beide kinderen bestijgt hij zijn wagen en reist af. Weer komen eenige brahmanen hem om zijn mooie paarden vragen. De prins geeft ze hun en spant zichzelf voor 't voertuig. Een andere brahmaan begeert nu dien wagen en MADRÎ en de kinderen stijgen uit en de prins neemt zijn zoontje, de moeder hun dochtertje op den arm, en te voet gaan ze verder.

Boomen buigen de takken huldigend neer, lotus-vijvers laven en wolken overschaduwden hen, en zoo bereiken ze hun ballingsoord, waar een loofhut, door INDRA voor hen gebouwd, hen opneemt.

Eens, toen MADRÎ in 't bosch wortels en vruchten zocht voor 't dagmaal, kwam een brahmaan van haar man de beide kinderen opeischen, om die gebonden als slaven weg te voeren.

⁽¹⁾ Zie boven, de beeldwerken 73, 77, 78 en 117, bl. 45 en 46.

Een aardbeving wekt INDRA's aandacht, en als de god de oorzaak daarvan verneemt, komt ook hij als een brahmaan tot den nu kinderloozen vader en eischt van hem zijn vrouw, de troostelooze moeder. Maar als de prins ook aan dezen eisch gevolg wil geven, maakt INDRA zich bekend en schenkt hij hem al 't verlorene terug. Ook zijn plaats aan 't hof van zijn vader.

We zien hem den olifant afstaan op 3, en op 4 zijn de kinderen afgebeeld. Op 5 geleiden *jaksha's* den prinselijken wagen, nadat de paarden afgespannen zijn.

Vijfde hoek, 1, 2, 3 en 4 (W. L. 48, 49, 50 en 51).

Eens was de Heer zelf een *koning*, aan wien een van zijn onderdanen diens beeldschoone dochter had doen aanbieden. Doch op raad van zijn tot haar gezonden hovelingen, die vreezen dat de vorst krankzinnig zal worden van hartstocht voor een zoo buitengewoon schoone vrouw, wijst de koning 't aanbod af, waarna zij een van zijn ambtenaren huwt.

Eens op een rijtoer zag de koning haar en vatte hij een sterke liefde voor haar op. Als hij echter verneemt dat zij gehuwd is, bedwingt hij zijn hartstocht en weigert hij zelfs haar van haar eigen man aan te nemen, omdat hij zijn rechtsgevoel boven zijn persoonlijk geluk stelt.

Op 1 wordt het aanbod aan den koning overgebracht; op 2 bezoeken zijn afgezanten de maagd; op 3 geven zij den vorst verslag van hun bevinding, en op 4 ontmoet de koning haar zelf.

Vijfde hoek. 5 (W. L. 52).

Als een oud *zeeman* in ruste liet de Heer zich, hoewel bijna blind, door een rijken koopman overhalen zich op een handelsreis mee in te schepen, om door zijn tegenwoordigheid aan 't schip een veilige vaart te verzekeren.

Een zware storm sleepte 't schip, ver van den wal, door onbekende zeeën voort tot nabij 't einde der wereld. Wenden was niet meer mogelijk en de ondergang scheen onvermijdelijk. Slechts één middel kon nog redding geven, een bede tot de goden om hulp ter wille van 'sHeeren vlekkelooze deugd en waarheidsliefde. En dat gelukte. De storm bedaarde en men kon wenden. Op de terugreis door een smaragdgroene zee gelastte

de blinde zeeman, ziende door de oogen van andere schepelingen, zand en steenen van den bodem als ballast op te halen en aan boord te nemen. In de haven teruggekomen bleek die ballast uit edele metalen en juweelen te bestaan.

't Eenig overgebleven beeld geeft de kooplieden met hun schip in volle zee te zien.

Vijfde hoek, 9 en 10 (W. L. 56 en 57).

Hier treffen wij den Heer aan als een *visch*, aan wien alle visschen in 't meer gehoorzamen. Maar eens droogde dat meer door 't lang uitblijven van den regen tot op een kleinen poel uit, waarin de visschen geen weg meer wisten om aan de roofvogels te ontkomen. Toen bad de *Bodhisatwa* tot INDRA om regen, als loon voor trouwe deugd, en de god zelf kwam tot hem, en de regen straalde neer en INDRA beloofde dat dezelfde plek nooit meer door zulk een plaag bezocht zou worden.

't Eerste beeld stelt de visschen in 't meer vóór den regen voor, 't andere er na.

Vijfde hoek, 11 (W. L. 58).

Een jonge *kwartel* — 't was de *Bodhisatwa* —, die alle wormpjes en insekten versmaadde, bleef bij de andere jongen in 't ouderlijke nest in ontwikkeling achter. Toen bij een boschbrand alle andere dieren vluchtten, bleef hij zitten omdat hij nog niet vliegen kon. Maar toen wist hij, biddend, den vuurgod AGNI tot wijken te bewegen. Sedert dien tijd sterft elke boschbrand op die plek uit.

Wij zien 't kwarteljong op 't nest, terwijl de andere vogels wegvliegen en alle andere dieren voor 't vuur wijken.

Vijfde hoek, 12 (W. L. 59).

Ook kwam de Heer eens als INDRA (1) uit den hemel neerdalen om een koning, SARWAMITRA, die zich dagelijks met zijn hovelingen aan bedwelmenden drank te buiten ging, te bekeeren. Als *brahmaan* biedt INDRA den koning een kruik *sôera* aan, en roemt hij de verderfelijke eigenschappen van dien drank zoo welsprekend, dat de vorst den prediker als *goeroe* (leeraar) huldigt en deze,

(1) Zulke gevallen komen onder de *djâtaka's* meer voor.

nu als god, hem vermaant den drank te schuwen om later den hemel met hem te bewonen.

't Beeld behoeft geen nadere toelichting.

Zevende hoek, 3, 4, 5, en 6 (W. L. 65, 66, 67 en 68).

Eens leefde de Heer als *brahmaan* met zes broeders en één zuster in 't oerwoud in strenge boete-oefening Slechts eens in de vijf dagen kwamen ze in zijn hut bijeen om hem de wet te hooren verkondigen. Overigens zagen ze elkander niet. Hun beide dienaren zetten elken dag de acht porties lotus-stengels op lotus-bladeren gereed, en allen kwamen op hun beurt volgens hun ouderdom hun sober maal weghalen om dat, ieder in zijn eigen hut, te gebruiken.

Om den Bodhisatwa te beproeven nam INDRA vijf dagen achtereens de eerste portie weg, zoodat de Heer gedoemd was tot vasten. Toen de anderen den eerstvolgenden preekdag zagen hoe hun broeder vermagerde en de oorzaak daarvan vernamen, wenschten allen den dief een passende straf toe. Ook drie vreemde toehoorders, een *jaksha*, een olifant en een aap, verwenschten den dief, ieder op zijn wijze, en de Heer hoopt, kwaad met goed vergeldend, dat deze en ieder, die een hunner, misschien ten onrechte, van den diefstal verdenkt, al zijn wenschen vervuld moge zien.

Maar dan komt INDRA en klaagt zich zelf aan, en zegt waarom hij 't gedaan heeft — en hij verootmoedigt zich voor den Heer, dien hij als zijn meerdere wil dienen.

Op 3 en 4 zien wij de kluizenaars in 't woud. Op 5 den lotus-vijver met de bladeren en stengels zoekende dienaren, en op 6 INDRA zich voor den Heer vernederen ⁽¹⁾.

Zevende hoek, 11, 12 en 13 (W. L. 73, 74 en 75).

Eer anderen keer verliet de Heer, een rijke brahmaan, alles wat hij bezat, om met zijne vrouw, die hem niet wilde verlaten, in de bosschen als kluizenaar te gaan leven.

Daar vindt hen de koning, die in die streek kwam jagen en,

⁽¹⁾ Als altijd zien we ook hier den rooden *Nelumbium speciosum* als lotus afgebeeld, met op hooge stengels boven 't water zwevende bladeren en bloemen, en niet de witte *Nymphaea Lotus*, wier bladeren en bloemen op 't water drijven.

door de schoonheid der vrouw getroffen, deze liet wegvoeren en naar zijn *zenana* brengen.

Ondanks haar hulpgeschrei verzet haar man zich niet tegen dezen roof, en als de koning hem vraagt waarom hij dat niet doet, antwoordt de brahmaan met een rede over de deugd der zelfbeheersching, en noopt daardoor den koning den askeet als zijn meerdere te huldigen en hem vergiffenis te vragen.

Op 11 zien we den brahmaan met zijn vrouw op weg naar 't bosch; op 12 den jagenden koning en op 13 de ontvoering der vrouw.

Zevende hoek, 15, 16 en 17 en *achtste* hoek, 1 (W. L., 77, 78, 79 en 81).

In 't meer *Mânasa* heerschte de Bodhisatwa als koning over vele honderdduizenden *zwanen*, bijgestaan door zijn onderkoning SOEMOEKHA. Hun lof dringt door tot aan 't hof van den koning van *Benarès*, die begeerig werd de beide zwanen te ontmoeten. Daarom liet hij nabij zijn hofstad een ander meer aanleggen, nog schooner dan 't meer *Mânasa*, en alom bekend maken dat hij de veiligheid waarborgde aan alle vogels, die 't nieuwe meer wilden bezoeken.

Ondanks bedenkingen van hun gebieder, togen de zwanen van *Mânasa* er heen, en de Heer was toen wel genoodzaakt hen te volgen. Kort daarop werd hij door een jager van den koning gestrikt, en vlogen alle andere zwanen op om te vluchten, behalve SOEMOEKHA, die den Heer niet wilde verlaten. De banden, die hem aan zijn koning bonden, waren sterker dan die, waarin deze gevangen zat — zeide hij, en eischte dan dat de jager eerst hèm zou binden om dan zijn meester vrij te laten.

Diep getroffen laat de jager beiden vrij, maar nu verzoekt de Heer den koning te spreken, om dezen te bewegen zijn jager niet te straffen maar te beloonen. Dit gebeurt, en de koning biedt den beiden zwanen rijke geschenken aan, die niet worden aangenomen, waarna alle zwanen naar hun meer terugkeeren.

Dat meer met de zwanen is op 15 afgebeeld. Op 16 vertelt men den koning van die vogels. Hoe de Heer gevangen wordt en de andere zwanen, behalve één wegvliegen, zien we op 17.

't Volgende beeld, na den achtsten hoek, dat de ontmoeting met den koning voorstelde, is bijna geheel verloren gegaan, 't vorige geheel.

Negende hoek, 5, 6, 7 en 8 (W. L., 90, 91, 92 en 93).

Een andere koning vervolgde op jacht eens een *sjarabha* (een sterk soort hert), en stortte van zijn paard in een kloof, waarover 't wild gemakkelijk heen gesprongen was, maar waarvoor 't paard in vollen ren terugschrikte. De *sjarabha* klimt dan in de kloof af om den gevallen er uit en op den weg naar huis te helpen, na hem tot volharding in alle vorstelijke deugden te hebben vermaand.

Den jagenden koning zien we op 5; op 6 den jager aan den rand van de kloof, op 7 komt het hert (de Heer) den gevallen te hulp en op 8 neemt deze afscheid van zijn redder.

Zuidertrap, 2, 3, 4 en 5 (W.L. 95, 96, 97 en 98).

In een ander leven heerschte de Meester als *roeroe*, (een ander soort hert) over alle andere wouddieren. Eens redde hij een reiziger uit een gezwollen bergstroom, en begeerde hij als eenig loon dat de geredde over 't gebeurde zou zwijgen.

Nu had de koningin, wier droomen nog nooit ijdel waren gebleken, van zulk een hert gedroomd, dat, op een troon gezeten, de wet predikte. Daarom loofde de koning een rijke belooning uit aan hem, die dat wonderdier kon aanwijzen.

De geredde drenkeling was arm en hij schond zijn belofte en bracht den koning in 't woud en wees hem den *roeroe* aan, maar toen viel de hand, waarmede hij dat gedaan had, van den arm af, als ware die met een zwaard afgehouden.

Toen vroeg 't hert den koning, wie hem dáarheen had geleid, en als de vorst dan zijn gids noemt en de *roeroe* dezen herkent en hem zijn woordbreuk verwijt, en de koning den man wil neerschieten, dan vraagt het edele dier om genade voor den zwakke, die door zijn fout zijn heil in deze wereld en in een volgende roekeloos verspeeld had.

De koning begenadigt den schuldige en voert het hert naar zijn paleis, waar 't, op een troon verheven, voor 't gansche hof de wet der liefde predikt.

De dieren zijn op 2 in 't woud afgebeeld; op 3 wordt de drenkeling gered; de koning ontmoet het hert op 4 en 't predikende hert is op 't 5de beeldwerk voorgesteld.

Zuidertrap, 6, 7, 8 en 9 (W. L., 99, 101, 102 en 103).

Eens heerschte de latere Boeddha als koning over een troep apen in 't *Himâlaja*-gebergte. Zij huisden op een vruchtrijken vijgeboom aan den oever van een beek. Om den boom niet door zijn heerlijke vruchten aan de menschen bekend te doen worden, gebood de Heer zijn volk geen enkele vrucht te laten rijpen aar den tak, die over 't water hing. Toch viel er eens zulk een vrucht, die onbemerkt gerijpt was, in den stroom en dreef naar een open plek in 't bosch, waar de koning van 't land met zijn vrouwen vischte.

Nooit had de vorst een schooner en fijner vrucht gezien of geproefd, en dus ging hij den boom stroomopwaarts zoeken.

Toen hij de vele apen zag, gelastte hij zijn jagers die te verdrijven. Maar om te kunnen vluchten moesten de dieren een sprong wagen, die geen hunner aandurfde behalve hun gebieder. Deze doet den sprong, bereikt de berghelling aan den overkant, en zoekt er een lange *bamboe*, waarmee hij naar den boom terugvaart om daarmede en met zijn eigen lichaam een brug te vormen, waarover alle apen ontkomen ten koste van den Heer, wiens huid door hun teenen in bloedige lappen vaneen gereten wordt.

Verbaasd vangen de jagers den bezwijmenden apenkoning op, en leggen hem op een bed van bladeren neer. Bijgekomen en door den koning ondervraagd, antwoordt de Heer dat hij gedaan heeft wat *plicht* was, daar immers een vorst zijn onderdanen moet *dienen*, niet zich door hen *doen* dienen.

Op 't 6de en 7de beeld neemt de koning de vijf aan, op 8 gaat hij met zijn jagers den boom zoeken en op 9 is de wondervolle vlucht der apen afgebeeld.

Zuidertrap, 10 en 't hoekbeeld (van den *eersten* hoek) (W. L., 103 en 104).

De Heer leefde eens als *askeet* in een bosch, en predikte lijdzaamheid aan allen die hem bezochten.

't Gebeurde toen dat de koning zich met zijn vrouwen in dat bosch kwam verlustigen en, terwijl dezen zich in een beek baadden, in slaap viel.

Ontwakend zag bij hen niet meer. Zij waren naar den klui-zenaar afgedwaald en luisterden naar diens prediking. Dáar vond hen de koning en waagde hij 't in zijn toorn den prediker een leugenaar te schelden en hem met zijn zwaard te bedreigen. Maar de wijze bleef kalm, en toen hieuw de tiran, nog meer door de smeebeden van zijn vrouwen verbitterd, den vromen leeraar handen, ooren, neus en voeten af.

De gemartelde, die alleen gevreesd had dat men van den koning zou kunnen zeggen dat die een onschuldige gedood had, leed meer door zijn smart om 'skonings val dan door zijn wonden; maar de euveldader zag, toen hij zich van den stervende verwijderde, den grond zich vóór hem openen en stortte in de vlammenbrakende diepte neer.

De verschrikte hovelingen meenden dat de prediker zelf hun meester gestraft had en ze smeekten hem om genade, en stervend zeggende de arme hen en den moordenaar, wiens ondergang hem onbekend gebleven was.

We zien op 10 den koning in zijn slaap en hem op 't hoekbeeld op weg gaan om zijn vrouwen te zoeken. Ik meen op 't eerste en 't 2de beeld na den hoek (W. L. 105 en 106) de naar huis terugkeerende weduwen te zien.

Tweede hoek, 5 (W. L., 111).

Dit beeld brengt ons weder in tegenwoordigheid van een koning, den ongeloovigen vorst van *Wideha*, die in onrecht leefde en alle deugden verzaakte. De Heer leefde toen als *dewarshi* (een wijze onder de hemellingen) in de *Brahmâlôka*, en daalde van dáar op de aarde neer om den ongeloovigen heerscher te bekeeren. Even zeker — zegt hij — als dit leven door andere levens is voorafgegaan, zullen nog andere levens daarop volgen. Dan spreekt hij van de folteringen der hel, die den booze en ongeloovige wachten, wanneer die zich niet betert, en . . . de koning geeft

zich gewonnen en bidt den Heer hem verder te leiden op den rechten weg (1).

't Beeld behoeft geen nadere toelichting.

Tweede hoek, 6, 7, 8 en 9 (W. L., 112, 113, 114 en 115).

Zevenhonderd verdwaalde en uitgeputte reizigers ontmoeten op hun weg een *olifant*, den Bodhisatwa. Zij waren met nog 300 anderen, die onderweg bezweken, uit hun land gebannen.

De olifant wijst hun met zijn snuit den weg naar een water, waar zij hun dorst kunnen lesschen en waarbij zij een dooden olifant zullen vinden, met wiens vleesch ze zich zullen kunnen voeden. Dan spoedt hij zich langs een korteren weg naar de aangedeuide plek en stort er zich van boven op den bodem van een ravijn te pletter. Dáar vinden de hongerende zwervers zijn lijk, en engelen dalen uit den hemel neer om zijn lof te zingen.

Op 6 ontmoeten de ballingen den olifant; op 7 zijn ze op weg naar de aangewezen plek; op 8 zien we den olifant gereed om zich naar beneden te werpen en op 9 vereeren de geredden de asch van hun redder.

Ik meen dat men deze hulde aan de in een *tjaitja* opgesloten lijkasch, als aanduiding van een voorafgegane verbranding, slechts zinnebeeldig moet opvatten.

Tweede hoek. 10, 11, 12 en 13 (W. L. 116, 117, 118 en 119)

Dit is een van de belangrijkste *djâtaka's*. Als SOETASOMA, een *koningszoon*, wandelde de Bodhisatwa met zijn vrouwen in 't park van zijn paleis, toen een brahmaan daarbinnen kwam en door hem uitgenoodigd werd een rede te houden over de deugd. Die rede werd onverwacht gestoord door de komst van een monster, dat allen op de vlucht dreef behalve den prins. Dat monster was vroeger door een anderen koning bij een leeuwin verwekt en leefde meest van menschevleesch. Na den dood van zijn vader door zijn eigen onderdanen vervolgd, riep hij de demonen te hulp en beloofde hun een offer van honderd koningszonen. Hij

(1) De *eeuwige* hel der Christenen, als straf voor *tijdelijke* zonde, kennen de Boeddhisten niet.

kwam nu SOETASOMA ontvoeren om hem bij de reeds gevangen prinsen te voegen.

SOETASOMA besluit den leeuwenzoon te volgen om hem te bekeeren en de gevangen prinsen te redden. Maar, in 't hol van den geweldige aangekomen, bedenkt hij dat hij den brahmaan onbeloond heeft gelaten en diens preek niet geheel gehoord heeft, en dus vraagt hij verlof om 't verzuimde te gaan volbrengen en zich daarna weder ter beschikking van den menschen. eter te stellen.

Deze, die zijn 100 prinsen toch reeds bijeen heeft, laat zijn gevangene gaan, in de hoop zich later in diens val als woordbreker te kunnen verheugen.

Maar SOETASOMA keert, na den brahmaan aangehoord en beschonken te hebben, ondanks 't smeeken van zijn ouders en zijn vrouwen, naar den leeuwenzoon terug, die immers zijn weldoener geworden is door hem verlof te geven zijn plicht te volbrengen. Daarom heeft die weldoener nu ook recht op zijn deernis en op bevrijding van den vloek, die door zijn geboorte op hem rust.

En als dan de verbaasde roover vraagt wat die brahmaan gesproken heeft, houdt de prins een zoo machtige rede over de wet, dat de leeuwmensch zich bekeert en al zijn gevangenen vrijlaat en met hen SOETASOMA naar diens residentie volgt.

Wij zien op 10 den prins met den brahmaan; op 11 wordt hij door den roover weggedragen; 12 is aan 't vervolg van de preek gewijd en 13 aan de bekeering van den leeuwmensch.

Tweede hoek, 14, 16 en 17 en derde hoek, 2 (W. L. 120, 122, 123 en 127).

De Heer werd eens als de *zoon van een koning* geboren, wiens oudere zonen jong gestorven waren. Om hem aan den invloed der demonen te onttrekken werd de jonggeborene in een ijzeren huis (*ajagriha*) opgevoed.

Als jongeling door de residentie rijdend, zag hij veel wat hem tot nadenken bracht; hoe ouderdom, ziekte en dood alle menschen bedreigen en stormen, overstroomingen en brand hun have vernietigen. Te huis terug gekomen, besluit hij van de wereld te scheiden en als kluizenaar en boeteling in de wildernis te

gaan leven en zijn vader daartoe verlof te vragen. Al wat leeft is immers van 't oogenblik af der wording in den moederschoot aan den dood gewijd. En al wat leeft doodt om te leven, maar niemand kan den dood dooden. Zelfs de engelen en de *deva's* kunnen dat niet.

Nu vraagt hem zijn vader wel of die dood hem dan in de wildernis niet even zeker bereiken zal als overal elders, en hij stemt dat toe, maar zegt dat de dood hem dáár niet overvallen zal in een leven, dat ongeschikt is tot voorbereiding voor den overgang in een volgend bestaan.

Eindelijk geeft de vader toe en wijdt deprins zijn leven verder aan de *dhjāna*, de vrome overdenking, die hem van uit dit leven naar de *brahmāloka* zal voeren.

De geboorte van den prins is op 14 afgebeeld; 16 geeft de hulde te zien door een brahmaan aan den jonggeborene gebracht; 17 den rijtoer buiten 't paleis, en 2 na den volgenden hoek 's prinses leven in de wildernis.

Ik meen bovendien in 't hoekbeeld en in 't eerste na den hoek (W. L., 124 en 126) 't afscheid van den prins van zijn vader en van zijn vrouwen te zien, juist zooals dat later *SIDDHĀRTA* overkomt ⁽¹⁾. De overeenkomst van dit leven met dat van den koningszoon van *Kapilaswastoe* is treffend.

Vierde hoek, 2, 3 en 5 (W. L., 129, 130 en 132).

Als een sterke *buffelstier* in 't oerwoud levend, werd de latere Boeddha gedurig geplaagd door een aap, die, de onuitputtelijke goedheid van den geweldige tartend, hem telkens in den weg komt.

Een *jaksha* vermaant den stier minder lijdzaam te zijn en den belager te vertrappen of neer te stooten, maar de sterke antwoordt dat de aap niet anders zijn kan, dan hij is, en dat men hem dus verdragen moet, zooals hij is. Geen beter oefening in lijdzaamheid dan 't geduldig ondergaan van een slechte bejegening, en waardoor men hopen kan den belager tot nadenken en inkeer te brengen.

(1) Zie W. L. 121, 123 en 125 van de bovenreeks aan den achterwand.

Op 2 zien we den stier met den aap, op 3 ook den jaksha, en op 5 den stier een rede houden tot den demon, en dezen bewegen de deugd te erkennen en te loven (1).

Vierde hoek, 6, 7, 8 en 9 (W. L., 133, 134, 135 en 136).

Eens, toen de Heer als een *specht* in de wildernis leefde, ontmoette hij een leeuw, die onduldbare pijnen leed door een stuk been, dat hem dwars in de keel was blijven steken. De specht hielp hem uit den nood, door hem een stuk hout in den geopen-den muil te plaatsen en hem dan 't been uit de keel te werken.

Lang daarna trof de specht, uitgehongerd rondvliegend, den leeuw weer aan, smullend van een pas gedooden antiloop.

Na lang aarzelen verzoekt zijn vroegere redder hem om een weinig van 't antilopen-vleesch, maar de leeuw vraagt den bedelaar of die zijn leven moede is, en of hij niet reeds dankbaar moet zijn, dat zijn leven gespaard werd, toen hij zich vroeger in den muil van den vrager gewaagd had. Een leeuw kent geen deernis.

Beschaamd vliegt de specht omhoog. Een boschgod stijgt hem na en vraagt waarom hij den leeuw de oogen niet uitpikt en zoo-veel van den buit neemt, als hem lust. En de vogel antwoordt met een verheerlijking van de deugd: wie wel doet vindt in een volgend leven zijn loon, maar wie kwaad met kwaad vergeldt, verliest de verdienste van al zijn goede daden.

De god roemt den specht als een wijze, een heilige, en verdwijnt.

Op 5 is de leeuw in 't bosch afgebeeld en komt de specht tot hem; op 7 krimpt de leeuw ineen van pijn en op 8 wordt hij door den specht geholpen. Op 9 zien we den hongerenden vogel bij den leeuw met diens buit.

(1) In een bij MASSON te Parijs in 1896 verschenen werk van A. TISSANDIER „*Cambodge et Java*” vinden wij tegenover bl. 124 een goede afbeelding van dit laatste beeldwerk (plaat XXVIII); maar de schrijver, die zelfs durft beweren dat die geheele reeks niets met het Boeddhisme te maken heeft, zegt, dat het een jongen, rijk gediadeemden Hindoe voorstelt in aanbidding vóór den stier (den *nandi*) van SJIWA! Door zooveel onkunde veroordeelt TISSANDIER zijn werk, en . . . zichzelf. Strevend kan men dwalen, maar men streef ten minste naar bereikbare wetenschap.

Van de voorheen tusschen de hier genoemde beeldwerken geplaatste stukken zijn vele verloren gegaan, andere nog niet verklaard. Maar als we bedenken hoe de hier beschrevene elkan- der in dezelfde orde opvolgen als de *djâtaka's* in de door Dr. SPEYER vertaalde *Mâlâ*, dan kunnen we aannemen dat de niet verklaarde en de ontbrekende beeldwerken met andere *vroegere levens* verband hebben gehouden en dat ook *deze* beeldenrij een doorlopende reeks geweest kan zijn.

Werkelijk heeft OLDENBURG nog andere, door SPEYER niet ver- taalde, *djâtaka's* in die reeks aangewezen, en wel na de *weste- lijke* trap, 6, 7, 8 en 9 (W. L., 192, 193, 194 en 195).

De Heer als een *schildpad* in zee neemt de in gevaar verkee- rende bemanning van een zinkend schip op zijn rug en draagt die naar den wal, waar hij de uitgehongerden zijn eigen lichaam tot spijs aanbiedt.

Op 6 is de schildpad, op 7 't zinkende schip afgebeeld, door haaien en andere visschen omringd; op 8 de schildpad met de schipbreukelingen op zijn rug en op 9 de geredden aan den wal met hun redder, die zich als offer geven wil.

Aan den voorwand der vijfde en hoogste galerij meent OLDEN- BURG op 't *tweede* beeld na de *zuidert*rap (W. L., CCCLXXXIX) den Heer te herkennen als 't *paard* BALÂHA, dat reizigers over de zee draagt.

Maar in de *beneden*reeks van den achterwand der eerste ga- lerij wijst hij op:

3 na de *ooster*trap en 1 na den *eerst*volgenden hoek, als een voorstelling van 't gesprek van koning DAKSHINA PANTJALA met den betooverden *nâga* DJANMATJITRA; diens bezwering en ver- lossing door den *jager* HALAKA (den Heer) en de ontvangst van den jager in 't verblijf van den dankbaren *nâga*.

De *nâga* is kenbaar aan de slangen in zijn haren ⁽¹⁾.

Na den *tweeden* hoek, 1 (W. L., 10).

(1) We moeten hier, naar ik meen, niet aan de mythische onderwereldsche slangen denken, maar aan een evenzoo genoemden en fabelachtigen volksstam.

De *Kinnari*-prinses MANOHARĀ met een *kinnari* (volgens 't beeldwerk een *kinnara*) aan den oever van 't meer *Brahmāsabhā*.

De metgezel van de prinses is een zeer vermagerd man, die als een boeteling onder een boom zit.

Deze djātaka vormt een grootere reeks.

Op 2 na denzelfden hoek (W. L., 12) brengt prins SOEDHANA (de Heer) de prinses naar zijn paleis.

Na denzelfden hoek, 4 (W. L., 16).

De prins neemt afscheid van zijn moeder.

Van deze reeks is 3 nog niet verklaard.

5 (W. L., 18).

De prins ontmoet den god INDRA.

6 (W. L., 20).

De koning ('s prinsen vader ?) pleegt raad (met wien of wie ?) over zijn zoon.

Derde hoek, 1 (W. L., 22).

De prins vliegt weg. (?)

Vierde hoek, 1 (W. L., 24).

De prins, na afloop van den krijgstoelt (?) , bij zijn vader.

2 (W. L., 26).

De prins spreekt met zijn moeder.

4 (W. L., 30).

De prins met den kluizenaar (misschien den *kinnara* van 't eerste beeld ?).

't Voorafgaande beeldwerk blijft mede onverklaard.

1 na de vijfden hoek (W. L., 32).

De prins bij den vijver in 't rijk der *kinnara*'s. (De andere personen schijnen *kinnari*'s of althans vrouwen te zijn).

2 (W. L., 34).

De boogproef. (Waarschijnlijk weder een *swajamwara* of bruidgomseus. evenals op 97 [W. L.] in de bovenreeks).

3 (W. L., 36).

De proef (?) met de meisjes.

4 (W. L., 38).

De dansende *kinnari*'s.

Zesde hoek, 1 (W. L., 40).

De prins en de prinses zijn teruggekeerd (denkelijk als gehuw-

den, van 't land der Kinnara's naar dat van den prins) en deelen geschenken uit.

Dit is 't slot van *Soedhana-djātaka*. Jammer, dat we niet meer er van weten ⁽¹⁾.

In deze zelfde reeks volgen verder nog 6 beeldwerken, die betrekking hebben op de *Maitrakanjaka-djātaka*; een merkwaardige *karma*-legende.

We vinden die wanneer we na de *noordertrap* den *vijfden* hoek omgaan en dus de *oostzijde* van den bouwval bereikt hebben, en dan 't 2de, 3de en 4de beeld (W. L., 214, 216 en 218), en 1 na den *zesden* hoek (W. L., 220), en 1 en 2 na den *zevendenden* hoek (W. L., 222 en 224) bezichtigen, die ik alle door den fotograaf WINTER heb laten afbeelden.

Op 't *eerste* van deze beeldwerken zien we eerst eene vrouw, die een weegschaal hanteert en vermoedelijk de klanten van den jongen koopman MAITRAKANJAKA bedient. Misschien is die vrouw zijn moeder, en als hijzelf er bij afgebeeld is, is dat zeker niet de schamel gekleede, gebaarde man, die naast haar staat en veeleer aan een brahmaan of een bedelmonnik doet denken dan aan een rijken koopman. De man aan haar andere zijde is op 't lichtbeeld niet zichtbaar.

Duidelijker is de volgende groep, waarin professor SPEYER ons MAITRAKANJAKA's moeder heeft doen kennen, als ze haar zoon te voet valt om hem te smeeken zijn plan om een zeereis te ondernemen, op te geven.

De weduwlijke haarvlecht bracht den hoogleeraar op 't vermoeden, dat de fraaie knevel, waarmee WILSEN dat beeldje voor LEEMANS' werk versierd had, een fout van den teekenaar moest zijn. En te recht, gelijk ik, kort nadat ik SPEYER's verhandeling ⁽²⁾ gelezen had, *in loco* heb kunnen vaststellen, evenals ook dat de vrouwelijke borsten, die WILSEN niet gezien, althans niet afgebeeld heeft, duidelijk zicht- en voelbaar zijn.

De legende luidt zeer verkort aldus.

⁽¹⁾ Of er verband is tusschen 't hier genoemde volk en de evenzoo genoemde fabelachtige wezens, die gewoonlijk als menschen met een gehoornden paardekop worden afgebeeld, durf ik niet zeggen.

⁽²⁾ In de „*Bijdragen van 't K. I.*” van dit jaar.

MAITRAKANJAKA was nog een kind, toen zijn vader MITRA op een zeereis verongelukte. Toen hij later volgens 't gebruik 't beroep van zijn vader wilde kiezen, vertelde zijn moeder hem eerst, dat die een toko of winkel gehouden, en later achtereenvolgens dat hij in reukwerken en in goud gehandeld had, MAITRAKANJAKA deed evenzoo en gaf de eerste 4, 8, 16 en 32 *kārsjāpana's* die hij verdiende aan zijn moeder, om die onder brahmanen en behoeftigen te verdeelen. Dat waren vier *goede* daden. Maar toen men hem vertelde dat zijn vader handelsreizen over zee gemaakt had, en zijn moeder dit niet ontkennen kon, besloot hij zijn vader ook daarin na te volgen, ondanks den tegenstand van zijn moeder, die vreesde haar eenig kind op dezelfde wijze te verliezen als vroeger zijn vader. En toen ze eindelijk, onder tranen hem te voet vallend, hem nog op 't laatste oogenblik trachtte terug te houden, trapte hij haar uit den weg en ging hij aan boord. Dat was één *slechte* daad, die hem volgens de leer van 't *karma*, de onveranderlijke wet van oorzaak en gevolg, evenzeker *straffend* vergolden zou worden, als hij 't *loon* voor zijn *goede* daden zou ontvangen.

Op 't *tweede* beeldwerk zien we hem schipbreuk lijden en, na den wal bereikt te hebben, daar *vier* hemelsche jonkvrouwen ontmoeten, die hem in een jarenlangen droom van geluk 't loon doen vinden voor zijn eerste *goede* daad, totdat zijn *karma* hem van dáar voortdrijft en hem achtereenvolgens eerst *acht*, dan *zestien* en eindelijk *twee-en-dertig*, telkens weder schoonere, nimfen te gemoet voert, in vergelding voor de evenzoovele vroeger aan hulpbehoevenden weggeschonken *kārsjāpana's*, maar hem ten slotte een burg doet betreden, welks poort achter hem dicht valt, en waar hij een martelaar ontwaart, die een altijd wentelend gloeiend rad op 't hoofd torst, de onverbiddelijke straf, die ieder treffen moet, die zijn vader of moeder beleedigd heeft, en die de ongelukkige blijft dragen totdat een ander, schuldig aan eenzelfde daad, hem er van verlost.

Op 't *derde*, *vierde*, en *vijfde* beeldwerk zijn de ontmoetingen met de 8, 16 en 32 nimfen afgebeeld, al bleven er wegens plaatsgebrek 5 van de 16 en 19 van de 32 weg. En op 't *zesde* en laatste beeld zien we MAITRAKANJAKA eerst lijden onder den folteren-

den druk van 't gloeiende rad, maar een weinig verder daarvan *verlost* door 't uiten van den zelfverloochenenden wensch, dat *nooit* een ander, aan een dergelijke daad schuldig, hem daarvan zal komen bevrijden.

Ik vermoed dat de laatste groep van ditzelfde beeldwerk 't slot van deze *karma*-legende geldt: 't sterven van den Bodhisatwa en zijn overgang in 't *nirwāna* (1).

Ik meen nog op de volgende beelden der bovenreeks van den voorwand te moeten wijzen, die geen djātaka's, maar wel den lateren *Boeddha* voorstellen.

Na de oostertrap en den *tweeden* hoek, 15 (W. L., 28).

Boeddha in *predikende* houding, met duim en wijsvinger der rechterhand den *tjakra* vormend, zooals alle Boeddha's in de nissen van den hoogsten, vijfden, muur (2). Lotustroon en lichtschijf, haartooi en kleeding zijn gelijk aan die der Boeddha's van alle nissen. Huldigende toehoorders om hem heen.

Westertrap, *vijfde* hoek, 2 (W. L., 235) geeft een dergelijk beeld, maar boven den Boeddha zweven twee engelen en vlamme reukoffers staan naast hem.

Na den *zevendenden* hoek, 4 en 8 (W. L., 252 en 256) geven dergelijke voorstellingen, met dit verschil, dat de Heer op 't laatste beeld de houding van den vijfden *Dhjáni-Boeddha* heeft (als alle Boeddha's op de 4 benedenmuren aan de noordzijde, en dat zijn haarkrullen niet afgewerkt zijn.

(1) Wie van deze djātaka en den dieperen, mythischen zin ervan meer wil weten, leze professor SPEYER'S verhandeling of mijn, met 6 lichtdrukken van den fotograaf A. WINTER door de firma H. VAN INGEN te Soerabaja uitgegeven geschrift, „*Een karma-legende*”.

(2) Zie beneden.

IX.

Nu een kort woord over eenige beeldwerken van de drie hoogere galerijen.

Dáár zijn geen dubbele reeksen, maar de behouwen vakken, vooral van de achterwanden van de tweede en de vierde galerij, zijn iets hooger en voor een deel voortreffelijk bewerkt.

De teekeningen van WILSEN in LEEMANS' werk zijn niet altijd volkomen juist, zooals we dat reeds door de onvergeeflijke mis-teekening van de moeder van MAITRAKANJAKA op plaat 214 (W. L.) hebben leeren kennen, die zonder professor SPEYER's scherpzinnige opmerking wellicht nooit herkend zou zijn en waardoor dan die groep voor altijd onverklaarbaar zou zijn gebleven, wanneer dat beeldwerk als zoovele andere verloren mocht gaan, tenzij door de lichtdrukken, die ik daarvan voor ongeveer 5 maanden heb laten vervaardigen, en die niet onwaar kunnen zijn (1).

De vroeger door VAN KINSBERGEN voor rekening der Regeering vervaardigde opnamen zijn niet in mijn bereik, en ik heb dus niet kunnen nagaan of dat beeldwerk daaronder ook opgenomen is. Ik meen echter van niet (2).

Als een ander voorbeeld van WILSEN's onnauwkeurigheid noem ik 't *dertigste* beeld van den achterwand der *tweede* galerij, waarvan, omdat het zoo gemakkelijk genomen kan worden, meer dan één vakman een lichtdruk nam, o. a. nog in 1901 in mijn bijzijn de bekende fotograaf van *Padang* en *Atjeh*, C. NIEUWENHUIS. Vergelijkt men nu de teekening van WILSEN daarmee, dan ziet men, dat de beide binnenpilasters van 't tempeltje onjuist geteekend en de buitenpilasters, achter de staande vrouwen, *vergeten* zijn; dat de lichtschijf *achter* 't hoofd van den

(1) Zie mijn bovengenoemde „*Karma-legende*.“

(2) De moeilijkheid van 't op- en instellen der camera in de smalle ruimte tusschen de voor- en achterwanden der galerijen van den bouwval zijn nog altijd niet geheel weggenomen. Toch zou 't raadzaam zijn nog te doen wat mogelijk geworden is, voordat de beeldwerken onherroepelijk verloren gaan.

in dat tempeltje zittenden heilige onmogelijkerwijs *vóór* den onder-rand van den bovendorpel van den ingang naar boven doorloopt; en dat de leeuwjes en 't troonkleed misteekend zijn, evenals de bloemslingers en de bidschellen zoowel in vorm als in plaatsing. Dit geldt ook van 't zonnescherf van den bezoeker en van 't bloemenoffer naast hem. De tweede papegaai, recht boven den rechter-bodhiboom en één bloemtros rechts onder dien boom zijn geheel weggelaten. De tot een *sēmbah plat* samengevouwen handen van dien bezoeker zijn *niet* plat samengevouwen, want alleen de vingertoppen raken elkander, zoodat de *sēmbah* niet meer herkenbaar is. Ook 's mans rechtersoet is weggebleven ⁽¹⁾.

't Is niet moeilijk zulke fouten ook in andere van WILSEN's, teekeningen aan te wijzen; en dus zijn die voor de verklaring van bijzonderheden niet betrouwbaar genoeg.

Ik wijs nog op ditzelfde beeldwerk om de vereering van den door zonneschermen en *tjēmara's* (vliegenwaaiers), door rozetten en bidschellen gekenmerkten *bodhiboom*. Ook nu nog worden zulke vijgeboomen bij alle pagoden op *Seilon* (en elders) gekweekt en in eer gehouden en, als een gevolg van die vereering door boeddhistische vooroudens, *kiara's* en *wēringin's* en andere verwante *Ficaceēn* door Soendaneezen en Javanen gespaard en ontzien.

Zulke boomen op de *aloen-aloen's*, de voorpleinen van *kraton's* en *dalām's* van vorsten en hoofden, hadden dus oorspronkelijk de beteekenis van een hulde aan *Boeddha*. De leeraar en zijn leer zijn vergeten, één der vormen van vereering is blijven bestaan.

't *Achttiende* en 't *twee-en-twintigste* beeld (oostelijke trap, *vijfde* hoek, 2 en *zesde* hoek, 1) noem ik om de gevleugelde schelp, de *sjankha*, die daarop met *pajoeng's* en *tjāmara's* als waardigheidssteeken voorkomt. Ook nu nog voeren javaansche

⁽¹⁾ Ik zag de Boeddhisten op *Seilon* in de pagode te *Kelany* de *sēmbah* op dezelfde wijze uitvoeren als de Javanen en zooals de Koning en de Koningin van *Siam* dat op den *Bôgrāboedoer* en in de *tjandi Mēndoet* deden, en zoo is dit huldegebaar ook op alle mij bekende boeddhistische beeldwerken afgebeeld. Wellicht hebben de Boeddhisten die *sēmbah* op Java ingevoerd.

vorsten den *tjâkrâ*, den *trisoelâ* en andere godenwapens onder hun *ampilan* mede (1), en de *sjankha* van WISHNOE beteekent dus geenszins dat de persoon, wien hij nagedragen wordt, dien god voorstelt, al is ook *Boeddha*, volgens de Mahâjânisten, een *awatâra* van dien god.

Onder de volgende beeldwerken komen echter bepaalde Hindoegoden als voorloopers van Boeddha voor.

't Vierarmige op 18 (*zuidertap*, *vierde* hoek 5), in Boeddha-houding op een troon, die door een stier, den *nandi*, de *wâhana* of 't voertuig van SJIWA, gedragen wordt, doet ook zonder andere kenmerken aan dien god denken, wellicht als *Bodhisatwa*. Misschien had 't verdwenen hoofd meer zekerheid kunnen geven.

Dergelijke godenbeelden vinden we op 100, 101, 102 en 104 W. L. (2).

Op 't eerste (*noordertrap*, *tweede* hoek, 1) een vierarmig beeld in Boeddha-houding op een lotustroon, met de lichtschijf, en in de linkerhanden een olifantshaak en een bloem. De voorwerpen in de rechterhanden zijn onkenbaar geworden. De troon is met olifanten, leeuwen en *nâga's* versierd. De vier armen bij 't enkele aangezicht kunnen op WISHNOE wijzen of op een andere godheid, alleen niet op *Brahmâ*, die gewoonlijk met *vier* aange-

(1) Zie mijn bij E. J. BRILL te Leiden in 1888 uitgegeven plaatwerk „*In den Kêdaton te Jogjâkartâ*,“ pl. II en mijn door 't Kon. Instituut in 1895 uitgegeven plaatwerk; „*De garêbêg's te Jogjâkartâ*,“ pl. IX.

(2) Wij hebben te *Parambanan* en *Pelâhosan* deze goden als *Bodhisatwa's* leeren kennen. (Zie mijn bovengenoemde werken: „*Tjandî Parambanan na de ontgraving*“ en „*Hindoe-bouwcallen in de Parambanan-vlakte*,“)

Eenigen tijd vóór de ontgraving van *Parambanan* schreef de heer GROENEVELDT mij: „De theorie, dat deze beelden bekende vorsten zouden voorstellen, behoort losgelaten te worden. Çiva was een der *lokiçwara's* van het Boeddha-pantheon, en ook andere brahmaansche goden waren daarin opgenomen. Zoo ook de heilige koninginnen van LEEMANS, die *Târâ's* of *Çakti's* (godenvrouwen of krachten) zijn.

zichten afgebeeld wordt: 't *Boeddha*-beeldje in de kroon getuigt alleen van 't Boeddhisme (1).

Daar nu Boeddha volgens de noordelijke kerk een *awatāra* van WISHNOE was, kan deze god als Bodhisatwa allerminst bevreemding wekken.

Ook 't volgende beeld (2 na den *tweeden* hoek) is vierarmig, maar te veel geschonden om de godheid, die 't voorstelt, te kunnen herkennen.

Dit geldt ook van 't derde beeld (3 na den hoek). De zes armen kunnen misschien op SJIWA wijzen.

't Vierde beeld (5 na denzelfden hoek, W. L., 104) zou op de teekening van WILSEN minder licht herkend worden. Op den bouwval echter is geen twijfel mogelijk, want dáar zien we onbetwistbaar duidelijk dat de *oepawita* de brilsang is met fijn bewerkten gekroonden kop. En die getuigt alleen van SJIWA of van diens zoon GANESJA, die echter altijd als een olifant of met een olifantskop afgebeeld wordt en hier dus niet bedoeld kan zijn.

Nog een ander beeld (W. L., 106, 't *zevende* na den *tweeden* hoek) is merkwaardig, omdat de tempel waarin 't — *niet* op een lotuskussen — zit, door vijf sjiwaïtische *trisjoela's* gekroond is. Als *vrouwebeeld* kan 't een *Tārā* of een godin voorstellen, maar

(1) Tot 1896 meende ook ik nog dat die Boeddha-beeldjes in de kroon de dragers als *Bodhisatwa's* kenmerkten, en wel als de Bodhisatwa's van de *Dhjáni-Boeddha's* wier beeldjes in de kronen waren opgenomen. De koning van *Siam* ontkende dat. Hijzelf droeg, als boeddhistisch vorst, zulke beeldjes in zijn kroon. Bovendien heb ik nooit een ander beeldje in die kronen gezien dan dat wat de *beide* handen in den schoot heeft, welke *moedrā dhjana* of overdenking, of misschien ook de oplossing in 't *nirwāna*, beteekent en door de Mahájánisten aan den *vierden* Dhjáni-Boeddha, AMITÁBHA, den Verlosser van *deze* wereld, gegeven wordt. Indien dus die beeldjes *Dhjáni-Bodhisatwa's* kenmerkten, dan zou nooit een andere Bodhisatwa afgebeeld zijn dan PADMAPĀNI, de *vierde*. Worden daarmee echter boeddhistische *vorsten* bedoeld, dan is 't begrijpelijk dat men hun nooit een anderen Boeddha dan dien van *deze* wereld, ook *hun* wereld, gaf. Bij oamiskenbare godenbeelden wijzen die beeldjes dus alleen op 't boeddhistisch karakter, dat de noordelijke kerk aan die goden toekende.

't heeft geen kenteekenen meer, die ons daarin DOERGâ, SJIWA's *sjakti* doen herkennen (1).

Eenig is 't *negen-en-zestigste* beeldwerk van den achterwand der volgende, *derde*, galerij (*noordertrap, tweede* hoek, 2).

Links een god, misschien als Bodhisatwa, in een door *elf trisjoela's* gekroonden tempel. Rechts een andere godheid (of grootheid?) op een minderen zetel. Tusschen deze beiden een boom, wiens takken geen bladeren of vruchten, maar zwaarden en dolken dragen. En onder dien boom een ketel met kokenden inhoud op een vlamvend vuur. Daarnaast bewaken drie gewapende mannen drie geboeide gevangenen, die genade schijnen te vragen van de tweede, mindere grootheid. Een der bewakers schijnt daarentegen nadere bevelen van de godheid in 't tempeltje af te wachten.

De elf trisjoela's doen weder aan SJIWA denken, misschien als KÂLA, den god van den dood, den alvernielenden *tijd*.

LEEMANS meende deze voorstelling met een bijzondere gebeurtenis of, in algemeenen zin, met helse straffen in verband te moeten brengen. Mij kwam dit laatste aannemelijk voor, maar in zuiver symbolischen zin. De koning van *Siam* noemde 't eenvoudig een voorstelling van de hel. „Boeddha *ziet* de hel”.

Nog twee beelden aan den achterwand der vierde en hoogste galerij, die slechts 20 hoeken en behouwen muurvakken heeft, en we kunnen de ommuurde terrassen verlaten.

Ik bedoel vooreerst 't *zeven-en-vijftigste* (3 na de *noordertrap*). Dáar troont een Boeddha in een tempel, waarboven rechts een vlamvende *tjakra* en links een *maansikkel* op lotuskussens aan den hemel zweven. En dan nog 't *zeventigste* (*vijfde* hoek 2), dat een dergelijke voorstelling geeft, maar waarbij de *tjakra* door de *zonnescijf* vervangen is (2).

Men kan geen sprekender getuigenis verlangen van de eenheid van *tjakra* en *zonnescijf*, en van 't verband tusschen deze he-

(1) De maansikkel, waarvan LEEMANS bij dit beeld gewaagt, komt daarop niet voor, maar op 't voorgaande, 105.

(2) Op 't *veertiende* beeldwerk van den voorwand van deze galerij zijn de zon en de maan met *zeven* sterren (planeten?) afgebeeld.

mellichamen en den *Boeddha*, tusschen *Boeddha* en *Wishnoe* of, met andere woorden, tusschen *Boeddha*-dienst en *zonnediens*t.

Volledigheidshalve vermeld ik nog dat aan den achterwand dezer galerij vele beeldwerken voorkomen waarop meer dan *vijf*, tot *zeventien* Boeddha's in verschillende houdingen (*moe-drá's*) afgebeeld zijn.

Dáar kunnen — zooals de koning van *Siam*, naar mijn oordeel terecht, opmerkte — geen *Djhâni*-Boeddha's bedoeld zijn.

Verder, dat elk der onder ons liggende terrassen ongeveer 3 meters hooger ligt dan 't voorgaande en daarmee door trappen van gemiddeld 10 treden verbonden is.

Verder, dat elke galerij tusschen de muren omstreeks 2 M. breed is en die muren 1½ M. dik zijn.

En ten slotte dat onder de bouwkunstige versierselen, die ik niet genoemd heb, talrijke *nâga*-koppen met geopenden bek en omhoog gekruld snuit *vroeger* onder al die muren heen 't regenwater van terras tot terras naar buiten afvoerden. *Nu* dringt dat water tusschen de verweerde steenen tot *onder* den bouwval in de vrij losse aarde van den heuvel door, en siepelt door alle lagere voegen en tusschen de meer en meer uiteenwijkende steenen, met verweerd steengruis en zand van den heuvel zelf, waarop de zware *stôepa* terrasgewijs gebouwd is, naar buiten. Dit *moet* den bouwval hoe langer hoe meer ondermijnen en eindelijk, vroeger of later, stuksgewijs of in zijn geheel, doen ineenzakken en invallen, . . . wanneer de Regeering die ramp niet te voorkomen weet, door te *doen*, wat daartoe *onbetwistbaar zeker noodig is*.

Welnu, 't is even onbetwistbaar zeker, dat *zonnehitte* en *regenwater* de beide machtige factoren zijn, die den ondergang van dezen en andere bouwvallen zullen bewerken, en dus ook, dat het *eenige* middel, waardoor men dien ondergang zal kunnen voorkomen, gevonden kân en *moet* worden in de *afsluiting* van zonnehitte en regen, door een beveiligende *overdekking*, zooals die door den architect VAN DE KAMER ontworpen en in teekening gebracht en der Regeering aangeboden is. Elke andere wijze van „restaureeren” zal op den duur op mislukking uitloopen,

zelfs al kòn men alle uiteenwijkende steenen weder volkomen aaneenvoegen en alle gapingen door cement opvullen en dichten. Want de steen zelf (*andesiet*-lava) is zoo poreus, dat die 't water doorlaat en daarom overal op Java voor leksteen en filters voor 't drinkwater gebezigd wordt.

Er is echter niet veel kans dat de Regeering doen zal, wat ook *ik* haar als onverbiddelijk noodig aanbevolen heb (1). De *Oudheidkundige Kommissie voor Java en Madoera* heeft nog onder wijlen haar eersten voorzitter, Dr. BRANDES, een veel minder afdoende, maar goedkoopere poging tot verbetering van dezen dieptreurigen toestand voorgesteld, en die ook in Nederland instemming heeft gevonden bij de mannen van gezag, die misschien heel anders erover zouden denken, wanneer zij, *onbevooroordeeld*, de kwestie *in loco* konden onderzoeken. Zal de nieuwe voorzitter, de bevoegde geleerde die met een rijke indische ervaring uit Vóór-Indië komen moet, anders er over denken? (2) Of zal 't regenwater in en door en onder den onschatbaren bouwval blijven doordringen en den bodem eronder wegspoelen en den eindelijken ondergang verzekeren van 't schoonste en rijkste Hindoe-kunstwerk, dat in gansch Indië, ook op 't vaste land, van den Boeddha spreekt? . . .

Zouden wij, als beschaafde kolonizeerende mogendheid, zulk een schat niet waard zijn?

Och, kon ik de mannen van gezag, in Indië en in Nederland, tot *willen* en *handelen* bewegen in anderen en beteren zin!

¹ *Oudheidkundige Aanteekeningen* I en II.

(2) Dr. VOGEL komt, naar ik uit Buitenzorg verneem, *niet*. Dus zal de Regeering een ander tot Voorzitter der Kommissie moeten benoemen. Moge die andere een onbevooroordeeld, eerlijk man en deskundige zijn! *Latere aanteekening*, April 1907.

X

Van de vierde galerij brengen trappen van twaalf treden ons naar 't alleen van buiten ommuurde twintighoekige bovenvlak, waarop achtereenvolgens, dus concentrisch, drie cirkelronde terrassen verrijzen, die telkens anderhalven M. stijgen en drie M. terugwijken, en die onderling door trappen van acht of zeven treden verbonden zijn.

Op 't eerste staan 32 ruitvormig opengewerkte *dagob's* of, juister, *tjaitja's* langs den buitenrand; op 't tweede, 24 en op 't derde en hoogste 16, dus tesamen 72. En binnen dezen kring verrijst de door zijn afmetingen alles beheerschende midden-dagob, als *eenige werkelijke dagob* de hoofdgedachte, 't einddoel, van den ganschen machtigen bouw.

't Veelhoekige bovenvlak en de ronde terrassen geven, tusschen de nis- en tjaitjaspitsen van den hoogsten ringmuur, als in sprekende omlijsting, treffende ver- en diepgezichten op de omliggende berglandschappen, die we van de kruin van den midden-dagob nog ruimer kunnen genieten. Dáar ligt de geheele *Prâgâ*-vallei aan den voet, westelijk, van 't wilde, diep gekloofde *Minoreh*-gebergte, een uit vulkanisch materiaal opgebouwde nep-tunische formatie — en, oostelijk, van de hooge tweelingvulkanen *Mërbaboe* en *Mërapî*, en, noordelijk, van den hoogsten vulkaan van dit gedeelte van Midden-Java, den *Soembing*.

De doorzichtige tjaitja's der ronde terrassen hebben alle een ronden, als een lotuskussen bewerkten voet, die 't daarop en daarbinnen geplaatste beeld met zijn klokvormigen grafheuvel tot *padmâsana* dient.

De klok met de ruitvormige openingen is 1½ M. hoog en draagt een schuin oplopend vierkant steenblok, dat met een achtkantigen, van boven afgeronden kegel gekroond is (1).

(1) Hoe 't mogelijk was dat von SAHER in deze boeddhistische scheppingen *lingga's* en *joni's* heeft kunnen zien, begrijp ik niet. 't Boeddhisme kent geen *lingga*- of *joni*-dienst. Zie zijn: „*Versierende kunsten in Ned.-Oost-Indië*,” bl. 15, 18, 21 en 64.

De groote (vroeger) *geheel gesloten midden-dagob* heeft denzelfden grondvorm; maar zijn wanden rijzen, voor een deel loodrecht, boven den fraai omlijsten en als een reusachtig lotuskussen behouwen voet op, om hooger in een vlakken koepel te eindigen, die zich minstens nog 8 M. boven 't hoogste ronde terras verheft. Van den grooten kegel, die vroeger deze werkelijke dagob kroonde, is niets meer overgebleven dan een deel van 't voetstuk, een als een zitbank bijgemetseld steenblok, dat 1½ M. hoog en breed en 3 M. lang is.

Men kan, mits men niet al te licht duizelig wordt, deze zitbank langs een, later van buiten tegen de dagob aangebouwde, ruwe en smalle trap van losse tempelsteen bereiken, en van daar, 40 M. boven de oude begroeide heuvelkruin, een uitzicht genieten, zóo rijk, zóo veelomvattend en schoon, als ooit Boeddhisten of andere aardbewoners stemmen kon tot ontzag of aanbidding,

Diepe, rijk bewaterde, altijd groenende en bloeiende of, in oogst- of ploegtijd, bruingele of aardkleurige vlakten, 's morgens vroeg veelal wolkachtig bedauwd, leven ademend en levenslust, onder de machtige ribben van 't veel gescheurde en hoog getorende *Minoreh*-gebergte en de door wolken omkranste kratertoppen van meer dan drie vulkanen, die allen vroeger, maar de *Mirapi* ook nu nog, meermalen dood of verwoesting over de omgeving uitbraakten, maar ook nieuw leven wekten op den met verweerend lava-puin en -stof bedekten grond.

Tegenover zulk een reuzenschepping gevoelen wij ons klein — maar toch, als kinderen van diezelfde schepping, rijk, en als denkende wezens gelukkig en groot (1).

(1) Bij zeer heldere lucht kan men van dit punt 9 vulkanen zien, ongerekend de *Sindārā* en de *Djēng*, die achter den *Soembing*-reus wegschuilten. Deze oude vulkaan, stijgt nog tot 3336 M. boven zee; de *Mērbaboe* en de *Sindārā* (of *Sendārā*) bereiken 3145 M., de *Mirapi* 2875 M., de verre, nietaltijd zichtbare, *Slamēt* 3472 M.; 't naastbijgelegen neptunische *Mpnoreh*- (of ook *Minoreh*-) gebergte reikt niet hooger dan tot 1000 M.

Nooit vergeet ik den eersten nacht, dien ik voor een deel op dat steenblok oader een vollen maneschijn doorbracht, 't doode verleden onder mij en daarboven 't onsterfelijke licht. Dat is nu meer dan 30 jaren geleden.

XI

Nu nog een woord over de *Boeddha*-beelden, die den bouwval: *Bârâ-boeddâ* of *Pârâ-boeddâ*, dat is: de *vele* of de *gezamenlijke Boeddha's*, deden noemen (1).

Zij zitten allen met gekruiste beenen, ongeveer in de houding die de Javanen *silâ* noemen, maar rechtop. Zij zijn gekleed in een dunnen mantel, die den rechterarm en -schouder niet bedekt — zooals de monniken der zuidelijke kerk hun monnikskleed nu nog dragen — en hebben de *tiara*, den ronden haarknoop, op den met korte krullen bedekten schedel. Ook de *oerna*, de kleine haarvlok of -kring op 't voorhoofd, is bij velen nog zichtbaar, bij andere, minder nauwkeurig afgewerkte, beelden vergeten (2).

Aller houding teekent berusting en vrede en getuigt mogelijk ook wel van de latere eindoplossing in 't vreugde- en smartlooze *niet-zijn*.

Niet alle beelden zijn echter in dien zin even goed geslaagd. Niet alle beeldhouwers waren even goede kunstenaars, want er moet veel meer werk geweest zijn dan de besten alleen afkonden.

Er is een *gering* verschil in de houding der *rechter* handen, tusschen de beelden, die tegenover de *vijf* hemelstreken, oost, zuid, west en noord en 't *zenith*, geplaatst zijn, en nog iets meer verschil met de houding der *beide* handen van de beelden der ronde terrassen. *Alle* beelden van de *vijf* ringmuren hebben de linkerhand in den schoot liggen, met den rug op den rechtervoet. Maar die van de *vier* benedenmuren houden aan de *oostzijde* de rechterhand met den rug naar boven, aan de *zuidzijde* diezelfde hand met den palm naar boven, op de rechterknie; die van 't *westen* (tegenover de ondergaande zon) hebben haar naast de andere in den schoot liggen, en die van 't *noorden* heffen haar een weinig

(1) De laatste naamgissing werd mij door den vorigen regent van *Magelang*, nu *hadji* of *kadji* *Danoë ning Rat*, genoemd. De Javanen schrijven en schreven gewoonlijk *boeddâ*, in javaansche karakters:

(2) Volgens KERN is de *oerna* een symbool zoowel van de *zon* als van den *bliksem*.

boven de rechterdij op met den palm naar voren en de *vijs* vingers aaneengesloten recht naar boven.

De beelden van den *geheelen vijfden* en *hoogsten*, *alle* hemelstreken beheerschenden, muur onderscheiden zich van die van de *noorder* benedenmuren slechts door den *gebogen* wijsvinger der opgeheven rechterhand, die met den soms een weinig *afgevoerden* duim een *gesloten kring* vormt.

De beelden van de doorzichtige *tjaitja's* op de drie ronde boventerrassen daarentegen heffen de *beide* handen vóór de maagstreek op, de linker met den palm en de gekromde vingertoppen naar boven, de rechter met den palm naar links en de vingers over die van de andere hand gebogen ⁽¹⁾. Maar bovendien missen zij de lichtschijf en zijn zij niet in open tempelnissen boven een door vele beeldwerken vertegenwoordigde menschen- en goden- en dierenwereld geplaatst, maar *in doorzichtig gesloten graven* en in hoogere, boven die wereld verheven, sferen. Dáar is dus *meer* verschil dan tusschen de beelden der vijf ringmuren onderling.

Doch er is nog een beeld, een *eenig* beeld.

Toen men lang geleden, in de eerste helft der vorige eeuw, den grooten middendagob openbrak, vond men daarbinnen een dubbele ruimte, een kleinere boven een grootere, en daarin met enkele andere voorwerpen een Boeddha-beeld, dat in grootte met

(1) Een jong Nederlander, dien ik in 1898 in den pasanggrahan van den Bā-rāboedoer ontmoette, meende dat er ook nog verschil was in de houding der handen van die 72 dagob-Boeddha's onderling. Dat verschil bestaat werkelijk, maar alleen in de wijze, waarop de verschillende beeldhouwers de *onveranderlijk bedoelde* houding der beide handen hebben weergegeven.

Datzelfde verschil in uitvoering van eenzelfde opgaaf kan men ook bij de andere Boeddha-beelden opmerken. Indien 't een andere beteekenis had, dan zou 't de stelling, dat deze beelden de verschillende *vijs Djhāni-Boeddha's* voorstellen, omverwerpen, want dan zouden er immers *veel meer dan vijf* zijn.

De man riep daarbij nog den hem vergezellenden ambtelijken, maar volstrekt onwetenschappelijken, teekenaar als getuige aan!

alle andere, en in de houding der handen met die der *oostelijke* benedenmuren overeenkwam ⁽¹⁾.

Dat dit beeld niet is afgewerkt, kan niet aan een toeval of aan ontijdige staking van den tempelbouw geweten worden, want de dagob zelf, waarin 't *geheel weggesloten* was, en die dus later afgebouwd moet zijn, was wèl voltooid.

't Moet dus opzettelijk in dien toestand gelaten zijn; maar dat men daarmede bedoeld zou hebben den *toekomstigen* (vijfden) Dhjâni-Boeddha, nog *in staat van wording*, voor te stellen, dat kan ik niet aannemen. Een toekomstige, *nog niet bestaande*, Boeddha kan niet door een *half afgewerkt* beeld verzinneelikt worden, en de *vijfde* Dhjâni-Boeddha wordt nooit in de houding der handen van den *tweeden*, maar altijd, zooals op de noordelijke benedenmuren, in zijn *eigen moedra* afgebeeld, terwijl *aanstaande* Boeddha's als *Bodhisatwa's* niet slechts in andere houdingen maar ook in andere kleeding en tooi en met eigen attributen voorgesteld werden.

De door mij gewraakte stelling zou trouwens de bestaande raadsels niet oplossen maar wel nog nieuwe raadsels scheppen, en daarmede komen wij niet verder.

Misschien is de verklaring van 't feit veel eenvoudiger. *Mij* dunkt dat het onnoodig geacht kan zijn geweest een beeld, dat voor altijd weggesloten zou worden, zoo nauwkeurig af te werken als anders geschied zou zijn en met alle openlijk tentoongestelde beelden geschied is.

Wat beteekenen die verschillende Boeddha's?

Men kan die beelden volgens de houding der handen in zes — volgens andere gegevens in *drie* groepen verdeelen. *Geen meer en geen minder*.

⁽¹⁾ De andere voorwerpen waren een metalen vaasje met deksel—en misschien daarin vroeger een weinig lijkasch—; eenige oude munten en nog een metalen beeldje. Ook in de putten van andere *tjandi's* op Java vonden wij steenen urnen met lijkasch en munten of andere voorwerpen van edel metaal en enkele gekleurde edele steentjes, die men den dooden in hun graven meegaf en die symbolisch de *sapta ratna* of *zeven schatten* vertegenwoordigden. Zie mijn „*Hindoe-bouwculturen in de Parambanan-elakte*” en mijn: „*Tjandi Idjo*” in 't *Tijdschrift v. Ind. T., L. en V.k.* van 1888.

De drie groepen zijn:

1. De 432 Boeddha's der open tempelnissen op de vijf rijk behouwen ringmuren, allen op lotustronen gezeten en met lichtschijven gekroond.

2. De 72 Boeddha's der doorzichtig gesloten *tjaitja's* op de drie ronde terrassen, zonder lichtschijf of lotustroon, die echter door de *padmāsana* van den *tjaitja*-voet vertegenwoordigd wordt. Maar ook de menschen- en dierenwereld, die onder de nis-Boeddha's afgebeeld is, ontbreekt,

3. De *volkomen* van de wereld afgesloten *eenige* Boeddha van de groote *dagob*, zonder lichtschijf of troon, maar gezeteld boven de *padmāsana*, die de gansche *dagob* draagt.

De houding der handen echter zou zes groepen geven, want er zijn zes verschillende *moedra's*.

WILHELM VON HUMBOLDT was de eerste, die in vijf van die zes Boeddha's voorstellingen van de vijf *Djhāni*-Boeddha's meende te zien.

Drie hunner: WAIROTJANA, AKSHOBHJA en RATNA SAMBHAWA hebben achtereenvolgens drie opvolgende vroegere werelden verlost en beheerscht; de *vierde*, AMITĀBHA — onze GAOETAMA of SJĀKJA-moeni — heerscht sedert 24 eeuwen over onze wereld, en zal, na haar ondergang en de schepping van een nieuwe wereld, door den *vijsden* en laatsten, AMOGASIDDHA, den Boeddha der liefde, worden opgevolgd.

En nu zijn er, vooral in de houding der handen, punten van overeenkomst tusschen vijf van de zes Bārāboedoer-beelden en de vijf *Djhāni*-Boeddha's, zooals die op 't vaste land van Azië afgebeeld werden. Maar er zijn ook punten van verschil.

Zoo zetelen in mongoolsche landen de twee eerste *Djhāni*-Boeddha's in 't oosten; de derde in 't zuiden, de vierde in 't westen en de vijfde in 't noorden (1).

De beelden van onzen bouwval volgens de houding der handen als *Djhāni*-Boeddha's onderscheidend, zou 't oosten alleen door den tweeden en 't zenith door den eersten ingenomen worden,

(1) Van een zesden Boeddha, die in *Nipāl* in afwijkenden vorm voorkomt: vierarmig en in godentooi en gekroond, en met bijzondere attributen, valt bij geen der zes Boeddha's van den Bārāboedoer eenig kenmerk te erkennen.

boven de ronde terrassen, die geen bepaalde windstreek beheerschen, wat trouwens ook wel elders in Azië voorkomt.

Maar wie is dan de *zesde* Boeddha, die door *alle* beelden van den vijfden en hoogsten ringmuur vertegenwoordigd wordt en die *alle* hemelstreken beheerscht, maar *geen Dhjâni-Boeddha kan zijn?*

Ziedaar een nieuw raadsel, dat echter, naar mijn oordeel, door den koning van *Siam* volkomen juist opgelost is (1), zooals ik aanstonds zal aantoonen.

En dat eindelijk de onvoltooide Boeddha van den grooten *dagob* niet de *vijfde* Dhjâni-Boeddha kan zijn, blijkt reeds uit de houding der handen, die den *tweeden* zou, aanwijzen, die al 92 maal op de oostelijke benedenmuren afgebeeld was.

Zoo hij een *Dhjâni-Boeddha* vertegenwoordigt, moet het *deze* zijn, en daarvoor kan ik geen reden noemen. Hadden de Mahâjânisten dáar één van hun vijf *Dhjâni-Boeddha's* willen plaatsen, dan zouden zij er hun *eigen* Verlosser, den *vierden*, gehuldigd hebben. De vier anderen kunnen voor hen slechts een legendair-historische beteekenis gehad hebben, dus ook de *tweede*. 't Beeld moet dus, ondanks de *moedrâ* van dien *tweeden Dhjâni-Boeddha*, niet als AKSHOBHJA bedoeld zijn, maar eenvoudig als de volmaakte Boeddha, de *Boeddha-geworden* SJÂKJA — want dit is de beteekenis van die *moedrâ*, ook voor de Boeddhisten der zuidelijke kerk, die *geen Dhjâni's*, geen anderen dan den *eenigen* Boeddha, kent.

Daar dus die vijf Dhjâni-Boeddha's de beelden van den Bârâboedoer niet volkomen verklaren en den *zesden* in 't geheel niet, meende ik dat men alle Boeddha's der vijf ringmuren als één afzonderlijke groep, die der drie ronde terrassen als een *tweede*, en dien van den gesloten dagob als den eenigen vertegenwoordiger van een *derde* groep zou kunnen opvatten, en dan de *eerste* groep volgens de plaatsing der beelden op die vijf muren met de *vijf* hemelstreken in verband brengen, waarvan we SIDDHÂRTA na zijn geboorte bezit zagen nemen (2). En zoo

(1) Zie in 't *T. v. Ind. T., L. en Vkk.* van 1896 mijn; „*Een Boeddhisten-koning op den Bârâboedoer*” en 't MS. van 't door de redactie niet opgenomen toelichtend tweede gedeelte daarvan, waarvan ik later aan prof. KERN een afschrift zond.

(2) Op 't zeven-en-twintigste beeldwerk (W. L. 53).

dan deze groep misschien den Boeddha voorstelt in betrekking tot de menschen- en dierenwereld, die door de onder haar uitgehouwen beeldwerken vertegenwoordigd werd, dan kan men, met WILSEN en LEEMANS, in de *aan die wereld ontheven* beelden der ronde boventerrassen den Boeddha als *Arahat*, in een toestand van hoogere reinheid of heiligheid, wellicht reeds in 't *nirwāna*, zien, en eindelijk in den geheel door den grooten dagob omsloten en dus onherroepelijk van de wereld gescheiden Boeddha 't *parinirwāna* vermoeden, dat is de *volkomen* oplossing in 't oneindige *niet-zijn*; de *dood zonder wedergeboorte*, 't *eind-doel van alle leven* (1).

Want die dagob is een gesloten graf, waarin vóór ongeveer of vóór minstens elf eeuwen de vaas geborgen werd, die een klein deel van de overblijfselen van den werkelijk gestorven Boeddha bevat kan hebben; een spoor van de lijkasch van den grooten wijze, den smetteloozen leeraar; een vingergreep stof van den Meester, den goddelijken verlosser van allen, die leven en lijden, die denken, gevoelen en sterven.

De Heer GROENEVELDT, toenmaals de meestbevoegde kenner onzer Hindoe-beelden in Indië, zag in 't onvoltooide beeld van den midden-dagob een voorstelling van den *Adi-Boeddha*, en deze zienswijze had zeker dat beeld in zijn afgezonderde plaatsing kunnen verklaren, indien die *onstoffelijke oer-Boeddha* ooit in een stoffelijk beeld voorgesteld had kunnen worden. En er zijn meer bezwaren tegen die opvatting, dan alleen die *onpersoonlijkheid* van 't goddelijke oer-wezen, dat zich stoffelijk achter-eenvolgens in de verschillende *Boeddha's* openbaart, en daarom in *Nipāl* en *Tibet* niet afgebeeld, maar slechts door een symbool, een cirkel of wel een paar oogen, voorgesteld wordt (2).

Zouden de mahājānistische bouwmeesters van den Bārāboe-doer zoo geheel anders gehandeld hebben?

(1) Ik ken geen analogen van deze drie groepen, hoewel 't mogelijk is dat die elders, op 't vaste land, bestaan, en mijn verklaring is dus niet meer dan een betwistbare stelling.

(2) Zie *Oldfield's »Sketches from Nipāl,* bl. 90 en 157 en de platen tegenover bl. 219 en 260 van 't tweede deel.

Ik zie in dien Boeddha geen Dhjāni-Boeddha, maar alleen den volkomen leeraar, den Boeddha-geworden wijze, den Meester, die, hoewel gestorven, blijft voortleven, zoolang deze wereld, zijn wereld, duurt.

Elke houding der handen heeft haar eigen beteekenis, en er zijn veel meer *moedrā's* dan vijf, ook in de hīnajānistische landen als *Siam*, waar men geen Dhjāni-Boeddha's kent.

Zoo is 't ook met de houding van den *zesden*, lang onverklaard gebleven, Boeddha van den hoogsten ringmuur, wiens *moedrā* terecht *dharmā tjakra* genoemd wordt ⁽¹⁾. Duim en wijsvinger, kringvormig aaneengevoegd, verbeelden de *tjakra*, de zonneschijf van den god WISHNOE, 't symbool van de *dharmā*, de boeddhistische *Leer*.

Boeddha is daar dus voorgesteld als *leeraar, de leer predikend* aan alle volken en *dus* naar *alle* hemelstreken. En deze leering van den koning Boeddhist wordt volkomen bevestigd door 't feit, dat op *alle* beeldwerken (vooral ook aan den achterwand der tweede galerij), waarop de Boeddha predikend voorkomt, duim en wijsvinger op dezelfde wijze zijn samengevoegd.

Dat men dien predikenden leeraar op den hoogsten muur heeft doen zetelen, wordt begrijpelijk, als men bedenkt dat de prediking der leer de hoogste levensuiting van 't Boeddhisme is en mogelijk niet alleen de wereld der vier windstreken, maar ook die der hemellingen, in 't *zenith* gold.

⁽¹⁾ Zie mijn in VI noot 14 genoemde verweerschriften en mijn: „*Oudheidkundige Aanteekeningen*”, I.

XII.

Thans nog enkele opmerkingen over de beeldwerken van den oorspronkelijken voet van den buitenmuur, wier bestaan eerst in 1886 ontdekt, en die in 1890 volgens mijn voorstel achtereenvolgens ontbloot en in lichtdruk afgebeeld en daarna weder op de oude wijze bedekt en aan onze oogen onttrokken werden.

Zij zijn uitgehouwen op een vooruitspringenden muurvoet, die vrij diep beneden 't zware klokojief, dat nu weder als sokkel op 't later daaromheen gebouwde buitenterras rust, om de gansche 36-hoekige tempelbasis loopt, maar alleen aan 24 van de 40 muurvakken. De beide *zijden* van elk der dubbele voorsprongen van de vier, naar de verschillende windstreken gekeerde, tempelfronten zijn *niet* met beeldwerk versierd, maar de vier midden-voorsprongen worden door de trappen in *twee* vakken gedeeld.

Elk van de 24 behouwen vakken bevat *zes* of *acht* beeldwerken, die één M. lang en $\pm$ 80 cM. hoog zijn. Vermoedelijk was de gansche reeks door een stelsel van platte banden of lijsten van 't bovengenoemde klokojief gescheiden en tot een, slechts door de trappen verbroken, geheel verbonden.

Indien de 160 tafereelen, die dat geheel samenstellen, een reeks van opvolgende gebeurtenissen of legenden vormen, dan moet men, als bij meest alle andere boeddhistische tempels, 't begin daarvan bezuiden de oostelijke trap zoeken en haar van dáar door 't zuiden, westen en noorden tot aan 't uitgangspunt in 't oosten kunnen volgen.

Bij 't opnemen der lichtbeelden in de camera is dat *niet* gebeurd, en kòn dat niet gebeuren, omdat de tijdelijke ontblooting op meerdere plaatsen tegelijk ondernomen en voortgezet werd, zonder dat men wist hoeveel beeldwerken er gevonden zouden worden. Ze zijn toen op de cliché's met hoofdletters voor de verschillende vakken en met cijfers voor de tafereelen van elk vak (van 1 tot 6 of 1 tot 8) gemerkt geworden, waarbij die nummers echter nu eens in de juiste richting en dan weer in de omgekeerde volgorde aangegeven zijn. Op enkele afdrukken zijn die letters

en nommers niet meer vindbaar, doch vermoedelijk met den pierrand weggesneden. Gelukkig konden potloodcijfers aan de achterzijde, al gingen die dan soms ook van een willekeurig en verkeerd punt uit, mij terechthelpen.

Van die cliché's zijn 15 stellen afgedrukt en door de Regeering aan bijzondere musea of vereenigingen uitgedeeld. Ik, de ontwerper van 't plan, behoor *niet* tot de begunstigden. Wel de later verongelukte Archaelogische Vereeniging, als wier voorzitter ik, nu 20 jaren geleden, dat plan aan de Regeering inzond ⁽¹⁾.

Voor hen, die deze afdrukken willen onderzoeken, geef ik de letters en cijfers hieronder in de *juiste* volgorde der beeldwerken, aanvangend bezuiden de oostertrap met C 1.

- C 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- B 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8;
- A 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- U 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- T 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- S' 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- S 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- R 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8;
- Q 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- P 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- O 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- N' 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- N 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- M 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8;
- L 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- K 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- I 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- H' 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- H 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- G 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8;
- F 1, 2, 3, 4, 5 en 6;
- E 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- D 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 en 1;
- C' 6, 5, 4, 3, 2 en 1;

(1) Notulen van 't Kon. Instituut van 1887, bl. XCIV en vv..

Van deze 160 beeldwerken zijn zes vrij erg beschadigd, waarvan één zelfs geheel verloren is gegaan (R 5). Zeven hebben minder geleden. Gedeeltelijk onafgewerkt bleven twintig voorstellingen (C 3 en 4, B 7, A 2, U 4, S 1, O 7, N 5, M 2, K 4 en 3, H' 2, H 1, G 4 en 8, F 2, 4 en 6, D 3 en C' 4). Gedeeltelijk wèl afgewerkt, maar overigens zelfs nog niet in omtrekken geschetst zijn drie tafereelen (H' 1, F 1 en D 4), en pas voor een gering gedeelte in schets begonnen, één (I 1).

Op de platte lijst boven de reeks zijn enkele korte aanwijzingen in oud-javaansche karakters gegrift — die volgens professor KERN van omstreeks 't jaar 800 van de *Sjaka*-jaartelling dateeren —, ruw en oppervlakkig, als waren zij met een mes of beitel in den steen gekrast, en wel boven H 1, 2, 3 en 4 (tweemaal); 5 (bis) en 6 (bis); F 1, 4 en 5; E 6 en 5; D 8, 6 (bis), 5 (bis), 4, 3 en 1 (bis) (1).

Eenige van die *legenda* zijn niet of nauwlijks meer leesbaar, doch de andere, die door Dr. J. BRANDES gelezen werden, leeren ons niet veel meer dan wat we door een aandachtig onderzoek der afbeeldingen kunnen vatten, b.v. dat de *sembah* der om een graftombe af heilighdom gezeten personen een huldding aan een *tjaitja* voorstelt (2).

Enkele opschriften kunnen den naam van den af te beelden persoon bevatten, als een aanwijzing voor den beeldhouwer.

De onvoltooide en de nauwlijks in schets ontworpen beeldwerken bewijzen ook hier, evenals aan andere *tjandi's*, zooals te *Parambanan*, dat die tafereelen pas op de wanden der volbouwde tempels zijn uitgehouwen geworden.

Ik heb in deze beeldwerken geen doorlopende reeks kunnen herkennen. Onder vele huiselijke en enkele landelijke tafereelen een paar vogeljachten met blaasroer of boog en pijl (M 5 en 3)

(1) G 5 is verkeerdelijk met een 6 gemerkt, evenals 't volgende, dat juist G 6 genummerd is.

(2) Elke *dagob* is een *tjaitja*, maar niet iedere *tjaitja* een *dagob*. Dit woord komt alleen toe aan de bewaarplaats van één of meer dan één relikwie. Zie KERN's „*Geschiedenis van het Boeddhisme in Indië*,” II bl. 139 en vv..

Ik zag Boeddhisten op *Seilon* den *dagob* te *Kelany* nog op dezelfde wijze huldigen.

en één vischvangst (I 6); één krijgdsdans (C 5) en een paar andere dansuitvoeringen, waarbij o. m. een van een windzak voorzien blaasinstrument bespeeld wordt (S 2 en R 7). Verder aanbiedingen van spijs- of bloemoffers aan Bodhisatwa's of andere eerwaardige personen en eenmaal aan den Dhjāni-Boeddha AMITĀBHA, den Verlosser van deze wereld (K 3), door zes gekroonde en door lichtschijven onderscheiden mannen (misschien Bodhisatwa's?). Op één beeldwerk (K 2) is AMITĀBHA (?) viermaal afgebeeld, als askeet in de wildernis. Demonen of *rakshasa's*, meestal andere personen aanvallend of doodend, komen enkele malen voor (M 2, 3, 6, 7 en 8); *tjaitja's* meermalen (U 3, T 6, 4 en 3, K 4, G 6, F 6, E 6, D 8, 6 en 3 en C' 6). *Bodhi*boomen, door *pajoeng's* gedekt en met een paar *gandharwa's* onder hun lommer, zooals er zoovele aan de *Parambanan*-bouwvallen voorkomen en ook dáar van 't *Boeddhisme* getuigen, vijfmalen (K 6, G 4, F 3 [*bis*] E 4 en C' 6), en alleen met een *pajoeng* eenmaal (D 1). Ook de *tjakra* van WISHNOE is eens op een lotuskussen aan den hemel afgebeeld (C 2).

Slotwoord.

Ik meen hiermede alles gezegd te hebben, wat, in 't kort bestek van een reisgids, van de *drie* boeddhistische monumenten gezegd kan worden, die in deze vallei op de beide oevers van de *Prāgā* van een vroegere hooge beschaving spreken en van een zeer hoog ontwikkelde kunst getuigen.

Wie door de aanschouwing van deze bouwonderen en 't lezen van dit geschrift mocht worden opgewekt om meer van 't Boeddhisme en zijn heiligdommen op Java en elders in Indië te willen weten, leze de werken, die ik bij de studie van dit onderwerp geraadpleegd en zelf erover geschreven en meerendeels in of onder den tekst van dit geschrift genoemd heb.

Al is 't Boeddhisme op Java en in een groot deel van Vóór-Indië ondergegaan, elders leeft het nog, meer of minder ontaard en verbasterd, voort en telt het nog altijd meer belijders dan eenige andere gods- of kerkdienst ooit geteld heeft, en 't verheft zich, vooral in de hīnājānistische landen, boven alle door zijn gelukkige verdraagzaamheid en door zijn edele leer van liefde en zelfbeheersching. ⁽¹⁾

Jogjākartā, October, November 1906.

⁽¹⁾ Ik zelf ben geen Boeddhist, al acht ik 't onverbasterde Boeddhisme der zuidelijke kerk hoog.

INHOUD.

	BLDZ.
Voorbericht	" 3
Boeddhistische tempels in de Prâgâ-vallei	" 5
De tjandi Mendoet	" 15
De tjandi Pawon	" 25
De tjandi Bârâboedoer	" 29
Slotwoord	" 88

